

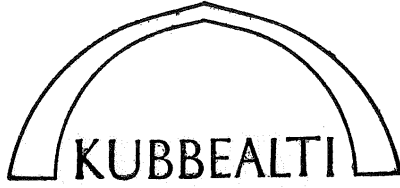
AKADEMİ MECMÛASI

Mehmet İsa Aral
Sâmiha Ayverdi
Ali Haydar Bayat
Rıfki Kaymaz
Sayra Orkan
Kıyâmüddin Râî
Mustafa Tahrâlî
F. A. Tansel
Hakkı Dursun Yıldız

Yıl : **12**

Temmuz 1983

Sayı : **3**

AKADEMİ MECMUASI

Yıl : 12

Temmuz 1983

Sayı : 3

KUBBEALTI
AKADEMİ
MECMUASI

Mecmûamızdaki yazılar, kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.

KUBBEALTI AKADEMİ MECMÛASI, üç ayda bir çıkar, akademik mecmûadır.

Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı adına sahibi

İLHAN AYVERDİ

Yazı İşleri Müdürü:

Ayşe ÖZDEN

Fiyatı 200 TL., 1983 yılı abone bedeli 800 TL. dir. Dış ülkeler için abone bedeline sadece posta ücreti ilâve edilir. (*Abonelerin değişen adreslerini bildirmeleri ricâ olunur*). İlan ve reklâm, *millî kültürümüzüze hizmet eden müesseselerden* alınır; tam sahife 25.000, yarım sahife 12.500 liradır.

Adres: Yeniçeriler Caddesi, Nu. 43, Çarşıkapı - İstanbul
P.K. 107 Bayazıt. Tel. 22 95 17

BASILDIĞI YER: GÜR-AY MATBAASI — İSTANBUL

İÇİNDEKİLER

Remziye Hanımefendi	Sâmiha Ayverdi	5
Türkler'in Müslümanlığı Kabûlü	Hakkı Dursun Yıldız	9
Topkapı'da (Şiir)	Rıfki Kaymaz	24
Kubbealtı Türk Mûsikîsi Konseri	Mustafa Tahralı	25
Afganistan İnsanı ve Kültürü	Kıyâmüddin Râî	29
Ekim İhtilâlinde sonra Sovyetler Birliği'nde Manas Destanı üzerinde oynanan oyunlar ve baskılar	Mehmet İsa Aral	41
Fâtih'in tertip ettiği Sünnet Şenlikleri (Sûr-i Hümâyunlar)	Ali Haydar Bayat	51
Notlar ve Tenkidler — San'at ve ilim eserlerinin tenkidî	F. A. Tansel	63

REMZİYE HANİMEFENDİ

Sâmiha AYVERDİ

Remziye Hanımefendi'nin babası sadrâzam, amcası paşa, kocası ise kânun subayı¹ idi.

Remziye Hanımefendi baba tarafından Tanzîmat çizgisinin en ucundaki tümseklerden birinde oturan âilelerdendi. Fakat evdeki bekâr dayısı ehl-i dil bir insandı. Annesi her ne kadar alafrangalığa düşkün idiyse de çok sevdiği ağabeyinin düşünce ve duygularına kıymet vermekten de hâlî kalmazdı. Onun için âile içinde fırtına gibi esen avrupâî hayat yanında, Tanzîmâtın henüz dış geçiremediği bir millî ve mânevî esinti de eksik değildi.

Bayramlar, kandiller gereken hürmeti görür, ibâdette, hayır hasenatta kusur edilmezdi.

Remziye Hanımefendi'lere ve benzerlerine, evlâtlarına bir millî ve mânevî ufuk açmayı düşünmeden Fransız madmazellerden lisan dersi, piyano hocalarının karşısında senelerce garp mûsikisi dersleri aldırın, batılı standartlarına göre kafalarına şekil veren ve netîcede de, düşünen insan yerine, bellediği kalıpların dışına çıkacak zihni güce sâhip olmayan nesiller yetiştirmiş babaların kurbanı denebilirdi. Remziye Hanımefendi batılı bestekârları, resitaller verecek

1 Eskiden inzibat erlerine «kanun neferi» denir ve göğüslerinde taşıdıkları yarım ay şeklindeki piringten alâmetin üstünde kanun diye bir yazı bulunurdu. Âmirlerine de «kanun zâbiti veya paşası» denirdi.

kadar iyi çalar ve bu başarısını da günde üç dört saat çalışmasına borçlu olduğunu bilirdi.

Hurşit Paşa ölmüşse de ne yazık ki Hurşit Paşalara taş çıkartacak olan günümüzün münevver taslakları, târihinden, mâzîsinden, millî-mânevî zenginliklerinden câhil yetiştirdikleri evlâtlarını, Tanzimât'ın bulanık kültüründen dahî mahrum bırakmış bulunuyorlar.

Her içtimâî bünyenin gelişmede yapısına uygun bir gıdâya ihtiyâcı olduğuna göre, bilmem ne zaman idrâk ölçülerimizi akl-ı selîme ayarlayıp et yiyenin önüne ot, ot yiyenin önüne et koymaktan vaz geçeceğiz?

Yüz yıllardır, hele şu son yarım asırdır, fikir ve ruh fesâdına uğramış utanç verici nesiller yetiştirip memleketi fesâda boğmuş olmamız, uyanmamıza yetecek, kulak paralayıcı bir alârm değil de nedir?

Remziye Hanımefendi ahlâken mûnis ve merhametli bir hanımdı. Bilhassa hizmetinde bulunanlara iyi muâmele eder, şefkatli davranırdı.

Bir gün âilenin aşçısı işini bırakacağını söyler. Remziye Hanımefendi buna çok şaşırır. Zirâ adamcağızın ayrılmak için ortaya attığı hiç bir mâzereti yoktur. Hanımın:

— Seni bir kiran mı oldu? Birimize mi gücendin? Aylığının mı artmasını istiyorsun? yollu suallerine hep: «Allah râzı olsun hanımefendi, hepinizden memnûnum.» demekten gayri cevap veremeyince, suallerinin arkasını kesmeyen hanıma, artık gerçeği söylemekten başka çâre bulamayan aşçı:

— Kafa bu hanımefendi... Sabahtan akşama kadar piyano dinlemekten öldüm. Az daha dişimi sıkarsam çıldırırım.

— Hakkın var aşçıbaşı... ama ben de haklıyım diyen, Remziye Hanımefendi, piyanosundan vazgeçemeyeceği için, aşçısından vazgeçmeğe mecbur kalır.

Acaba aşçı da, gece yarılara kadar uzun havalar söylese, yeknesak nağmelerle sazını çalsa, Remziye Hanımefen-

di de ona: «Kafa bu aşçıbaşı... Ya susarsın ya da gidersin» demez miydi ?

Söyle bir kendimi yokladım. Acaba ben, hangisi için: «Kafa bu... yeter artık» derdim ? Yahut demezdim.

Amma derdim. Hem ikisi için de. Zîrâ o piyanonun tuşlarından çıkan sesler benim değil, bir yabancı kültürün bir yabancı zevkin meyveleri idi. Diğerlerine gelince İtrî, Hâfızpost, Tanbûri Ali Efendi ve Tab'î Mustafa Efendilerin cennet nağmeleri ile mestolup kalmış duygularımız bir canlı âhenge susadığı zaman, klâsikleşmiş kıvrak yerli seslerle Türk'ün kendi dünyâsına girerek rahatlar. Rumeli'nin göz yaşartan hamâsî serhad havaları ile, bütün millete mâl olmuş canlı, oynak nağmeli türkülerle, zeybek ve oyun havaları ile coşar.

Fakat ya o iç ezici, baygın; uzun havalar, ağıtlar?...

Gerçi bir noktaya kadar onlar benimdi. Amma ecdâdımın çadır medeniyeti devri kapanmıştı. Türk artık göçebe değildi. Bunlar ise, o iptidâî devirlerin sesleri idi.

Üç kıtaya kol salmış Türk, yerleşik medeniyeti ile de dünyâya parmak ısırtmış, cihânı dize getirmişti.

Sıra ile Selçuklu olmuş, Osmanlı olmuş ve incelip zarâfet, letâfet ve değer kazanmış çeşitli san'at kolları arasında, bir de lâhûtleşmiş sese ulaşmıştı.

İşte bu ses, tekbîr olmuş, na't olmuş, münâcaat olmuş, beste olmuş, peşrev olmuş, hançerede gazel, sazda taksim olmuştu.

Birkaç sene evvel Viyana Konservatuvar müdürü memleketimize gelerek Türk mûsikîsi hakkında nazarî ve amelî bilgi aldıktan sonra: «Şaşıyorum size, bu kadar üstün bir mûsikî kültürüne sâhip olduktan sonra, ne diye batı mûsikîsine özeniyorsunuz» yollu söz etmişti.

İşte ben artık onları, o zirveleşmiş sesleri ve bu seslerle yarışacak yeni çığırın, yeni yeni dehâların nağmelerini dinlemek istiyorum. İstedğim için: «Yeter!» Diyebilirdim.

Hâlâ çıra ile aydınlanan köy evine, mısır ekmeğine, yoğurtlu çorbaya, hattâ kara sapanâ ve kağniya, hüzünlü bir saygım var.

Amma, köy ve şehir arasındaki kırgın hattâ öfkeli ayrılık, hele küçümsenmeğe kaçan bigânelik ortadan kalkmalı. Nasıl ki yükseliş ve fütûhat devirlerimizde köy, bir minyatür şehir vasfını hâiz idi ise, gene öyle olmalı.

Köylü, sırasında iki telli sazını çaladursa da neyin, tanburun, keman, kemence ve kânunun âhengine yabancı kalmamalı...

Amma yalnız cümbüş ve âhenkte değil, evinin kuruluşunda, sokağında, yolunda, suyunda, ışığında, mektebinde, görgüsünde, yaşayışında büyük şehrin bir küçük örneği olmalı...

Amma bütün bu düzenlemeler için, köy şehrin ayağına gelemes; şehir köyün ayağına gider, gitmesi ve böylece de bilginin, san'atın ve medenî hayat modelinin su katılmamışını götürmesi gerekir.

Ne ki bunun için de, her şeyden evvel şehirli denen, münevver denen, o yabancı kültürlerin silindiri altında kendi millî, mânevî harsı un ufak olmuş Türk'e, irfan, san'at ve îmandan bir kaftan giydirmek ve ancak ondan sonra: «Sen de buna benze» demek gerek.

TÜRKLER'İN MÜSLÜMANLIĞI KABÜLÜ

Prof. Dr. Hakkı Dursun YILDIZ

Müslümanlığın Türkler arasında yayılması başlangıçta İslâm devletinin hâkimiyeti altına giren Türk ülkelerinde olmuştur. Bunların başında Kuteybe b. Müslim tarafından kısmen fethedilmiş olan Mâverâünnehr gelir. Kuteybe fethettiği bölgelerde bir taraftan askerî hâkimiyetin tam mânâsıyla yerleşmesi için tedbirler alırken, diğer taraftan da İslâm dîninini yayılması için gayretler sarfediyordu. Nitekim Buhârâ'nın kesin olarak zaptından ve içine bir müslüman garnizonunun yerleştirilmesinden sonra şehirde 713 yılında bir de câmi yapılmıştır.¹ Diğer taraftan Mâverâünnehr'in ikinci büyük şehri Semerkant'ın teslim şartları kararlaştırılırken şehirde bir câminin yapılmasına karşı konulmaması hükme bağlanıyordu. Kuteybe câminin inşâsına bizzat nezâret ediyor ve yerli halkın herhangi bir taşkınlığına meydan vermemek için sıkı tedbirler alıyordu.² Bütün bu gayretlere rağmen halk arasında İslâmiyet'in fazla hüsn-ü kabul görmediği, Cuma günleri halkı câmie çekebilmek için nakdî mukâfat verileceğinin vâdedilmesinden³ anlaşılmaktadır.

Kuteybe b. Müslim askerî başarılarını, fethettiği bölgelerde İslâm dînini yayma husûsunda gösterememiştir. Bun-

1 V.V. Barthold, *Moğol İstîlâsına Kadar Türkistan*, hazırlayan Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1981, s. 241.

2 Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mulûk*, Leiden 1879-98, II, 1250

3 Narşahî, *Târih-i Buhara*, Paris 1892, s. 47.

da Kuteybe'nin tutumundan ziyâde Emevî hilâfetine tâkip ettiği koyu arapçı politika tesirli olmuştur. Fethedilen bölgelerde İslâmiyet'i kabûl etmiş olan fakat Arap olmayan unsurlar devletin gelirlerini arttırmak gayesiyle her türlü vergiyi ödemekle mükelleftiler. Seferlere piyâde olarak katılıyorlar ve Arap süvâriyelerinden daha az maaş aynı zamanda ganîmetten daha az pay alıyorlardı. Bu tutum müslümanlığın yayılmasına engel oluyordu.

Hâlife I. Velid'in ölümünden (715) sonra hilâfete geçen Süleyman zamânında (715-717) Horasan Vâlisi Yezîd b. Mühelleb, Curcân üzerine yürüyerek burasını zaptetmiş ve bölgenin hükümdarı Sûl-tegin'i esir almıştır. Sûl-tegin daha sonra müslüman olarak adamlarıyla birlikte Yezîd'in hizmetine girmiş ve efendisinin II. Yezîd'e karşı isyânında Akr savaşında ölmüştür (720)⁴. Ancak bu münferit hâdiseyle Curcân bölgesinin tamâmının müslümanlığı kabûl etmiş olması düşünülemez.

Ömer b. Abdülazîz'in kısa süren halifeliği (717-720) sırasında Mâverâünnehr'de müslümanlığın yayılmasında bir hareket görülür. Ömer, Vâlilerine gönderdiği kesin emirlerde müslüman olanlardan aslâ vergi alınmamasını ısrarla istiyordu. Bu kesin emirlerine rağmen vâliler eski alışkanlıklarını devâm ettiriyorlardı. Nitekim bir hey'et halifeye vâlilerden şikâyet etmek için bizzat Dimaşk'a kadar gelmiştir.⁵ Ömer b. Abdülazîz'in ölümüyle berâber onun tâkip ettiği politika da terkedilerek tekrar eskiden olduğu gibi Müslümanlar'dan cizye alınmağa başlandı. Diğer taraftan Göktürk devletinin zayıflaması üzerine kuvvet kazanan Türkiş Kağanlığı Mâverâünnehr'de müslümanlar ile çetin bir mücadeleye giriştiler, hattâ bir müddet için üstünlük Türkler'e geçti. Böylece Mâverâünnehr'de (724-743) Horasan vâlisi Eşres b. Abdullah, Türkler arasında müslümanlığın yayılması için Ebu's-Seydâ Sallh b. Tarîf ve Rebî b. İmrân el-Temîmî'yi vazîfelendirmiş ve bu iki şahıs Semerkant ve civârında Türkler'i kazanmak

4 Belâzuri, *Futuhu'l-buldân*, Leiden 1866, s. 335; Taberi, II, 1317.

5 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*. Beyrut 1965, V, 42 vd. d.

hususunda büyük gayret sarfetmişlerdir⁶. 742 yılında Belh şehrinde bir câmi yapıldığı görülmektedir⁷.

Meşhur İslâm coğrafyacısı Yakut el-Hamavi, Halife Hişâm'ın Türk hâkanını İslâm'a dâvet için bir hey'et gönderdiğini, hâkanın elçi hey'etine büyük bir merâsimle birliklerini gösterdiğini ve «bu askerler içinde ne bir hekim, ne bir kunduracı ve ne de bir terzi vardır; hepsi askerdirler, eğer bunlar müslümanlığı kabûl eder ve İslâm'ın şartlarını yerine getirecek olurlarsa hayatlarını nasıl sürdürürler,» dediğini kaydetmektedir⁸. Verilen bu bilgiden elçi hey'etinin ne zaman ve hangi Türk hâkanına gönderildiğini tesbît etmek mümkün olmuyor. Muhtemelen bu sıralarda Türkistan'ın en kuvvetli devleti olan Türgiş kağanı Su-lu'ya gönderilmiş olabilir. El-Câhız, Hişâm'ın Horasan vâlisi Cüneyd b. Abdurrahmân el-Murruf'nin (729-733) yılları arasında vâlilik yapmış olduğunu, Türk Hâkanı ile karşılaştığını, hâkanın kuvvetleri karşısında Cüneyd'in dehşete düştüğünü, bunu farkeden hâkanın temînâtı üzerine sâkinleştiğini ve hâkana İslâm dîni hakkında bilgi verdiğini belirtmektedir⁹. Verilen bu bilgilerden hâkanın müslümanlığı kabûl ettiği hususunda bir netîceye varmamız mümkün değildir. Ancak 730 yılında Cüneyd'in hezimetıyla biten bir savaşın olması¹⁰ hâkanın müslümanlığı kabûle yanaşmadığını göstermektedir.

Emevîler'in son Horasan vâlisi Nasr b. Seyyâr, Arap hâkimiyetine karşı mukavemet eden Mâverâünnehr sâkinlerini, Araplar ile aralarındaki farklılıkları ortadan kaldırarak teskin etmeğe çalışmış ve bir dereceye kadar bunda başarılı olmuştu. Nasr'ın bu tutumu halkın kendisine güvenmesine ve dolayısıyla yeni dîni az da olsa kabûle yardımcı olmuştur. Nasr 840 yılında Uşrûsana'ya yaptığı bir seferde buranın hâkimini kendisine bağladı. Şâş bölgesine yaptığı seferde

6 Taberî, II, 1506 vd. d.; İbnü'l-Esir, V, 147.

7 Barthold, *Türkistan*, 101.

8 Yakut el-Hamavi, *Mu'cemü'l-buldân*, Beyrut 1955-57, II., 23.

9 el-Câhız, *Fezâilü'l-Etrak*, türkçeye çev. Ramazan Şeşen, Ankara, 86 vd.

10 Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1976, s. 23.

mukâvemetle karşılaştı ise de gâlip gelerek burasını da itaat altına aldı.¹¹

«Emevî hânedânının bir asra yaklaşan hâkimiyetleri zamanında bütün fethedilmiş bölgelerde olduğu gibi Türk ülkelerinde de İslâmiyet'in yayılması, bu hânedânın tâkip ettiği yanlış politika sebebiyle süratle olmamıştır. Hele devamlı mücâdelelerin devâm ettiği Mâverâünnehr ve Kafkaslar'da bu yayılma diğer bölgelere nisbetle daha az olmuştur. Ancak Buhârâ ve Semerkant gibi büyük şehirlerde müslüman Araplar'ın da yerleştirilmesiyle birer köprü başı kazanılmış oluyordu. Diğer taraftan bölge halkı yeni dîni yakından tanıma fırsatını bulduğundan âdil bir idâre gerçekleştiği takdirde bu dîni kabûl etmeğe hazırdu.

Abbâsiler'in iktidâra geçmesiyle İslâm devletinin tâkip etmekte olduğu umûmî politikada büyük değişiklikler olmuştur. Abbâsî ihtilâlî Mevâli'nin nüfus bakımından çoğunlukta olduğu Horasan'da gelişti ve başarıya ulaştı. Bu sebeple doğu eyâletlerinin halkı, özellikle Horasanlılar devletin idâri ve askerî makamlarını paylaştılar. Abbâsî âilesi kendilerine iktidar yolunu açan Mevâli'ye iyi davranıyor ve ilk halife Ebu'l-Abbâs bir emirname çıkararak müslüman olanlardan aslâ cizye alınmamasını emrediyordu. 751 yılındaki Talas savaşında Çinliler'e karşı Türkler ile müslümanların birlik olması eskiden beri devâm eden düşmanlıkları ve çekingenliği bir dereceye kadar ortadan kaldırmıştır. Yeni hânedânın daha başlangıçta bu müsâit tutumları Türkler'i Müslümanlar'a ve İslâm dinine daha yaklaştırmıştır.

İkinci Abbâsî halifesi Ebu Ca'fer el-Mansûr «ilk defâ Türkler'i devlet hizmetinde vazîfelendirmiştir», aynı zamanda oğlu el-Mehdî'ye mevâli'ye iyi davranmasını, onların isteklerine kulak vermesini ve onların haklarını korumasını vasiyet etmiştir¹². Halîfe el-Mehdî'nin elçiler göndererek itâate ve İslâm'ı kabûle dâvet ettiği hükümdarlar arasında Soğd,

11 Hakkı Dursun Yıldız, *aynı eser*, 24.

12 el-Câhız, 29.

Toharistân, Fergana, Uşrûsana, Karluk, Dokuz Oğuz ve diğer bazı Türk Hükümdarları da bulunuyordu.¹³

Bütün bu gayretlere rağmen Mâverâünnehr ve çevresinde müslümanlığın tam mânâsiyle kabul edilmediği el-Me'mûn zamânında Soğd, Fergana ve Uşrûsana üzerine yapılan akınlardan anlaşılmaktadır: Halife el-Me'mûn adı geçen bölge sâkinlerinin ahitlerini bozması üzerine bir taraftan askerî harekâta giriyor, diğer taraftan da onları müslümanlığı kabûle teşvik ediyordu. Uşrûsana'da gelişen dâhilî olaylar sebebiyle bölgenin hükümdarı Kâvûs'un oğlu el-Afşîn halifeye gelerek Uşrûsana'nın fethinde yardımcı olacağını bildirdi ve onun tavsiyesine uyularak bölge kolayca fethedildi. Kâvûs da müslümanlığı kabul etti.¹⁴ Halife el-Me'mûn Mâverâünnehr'i tam mânâsiyle itâat altına aldıktan sonra bölge vâlilerine Türkistan üzerine seferler yapılmasını emrediyordu. Vâliler, müslümanlığı kabul edenlere maaş bağlanacağını vâdederek bilhassa hükümdar âilelerini kazanmağa çalışıyorlardı. Müslümanlığı kabul için el-Me'mûn'a mürâcaat edenlere büyük bir hüsnü kabul gösteriliyor ve onlara iyi bir makam veriliyordu. Meselâ el-Me'mûn zamânının önde gelen kumandanlarından el-Afşîn, Aşnas, Boğa el-Kebîr ve Jnak gibi kumandanların hepsi geldikleri bölgelerin idâreci sınıfına veyâ hükümdar âilesine mensup idiler. Aynı siyâset el-Mu'tasım zamânında da devâm ettirilmiştir. Onun zamânında halife orduları saflarına alınan birliklerin çoğu Fergana, Uşrûsana, Şâş ve Soğd gibi Türkler'in oturduğu bölgelerden temin edilmiştir. Bir taraftan halifelerin iyi idâresi, diğer taraftan da orduda çoğunluğu ele geçirmeleri üzerine el-Mu'tasım zamânında Mâverâünnehr sâkinleri büyük çoğunlukla müslümanlığı kabul etmişlerdir. Kaynakların ifâdelerine göre el-Me'mûn ve el-Mu'tasım zamanlarında Mâverâünnehr sâkinlerinin tamâmı müslüman olmuştur. Bununla beraber müslümanlığı kabul eden Türkler'in, İslâm devleti hudutları dışındaki büyük Türk kitlesi yanında çok az olduklarını belirtmek lâzımdır.

13 el-Ya'kubî, *Târih*, Beyrut 1960, II, 397 vd.

14 Belâzurî, 430; Barthold, *Türkistan*, 270.

Seyhun nehrinin doğusunda, yani büyük Türkistan ile Karadeniz ve Hazar denizinin kuzeyindeki bölgelerde yaşayan Türk boyları Abbâsî hilâfetinin siyâsî hâkimiyetine girmemiştir. Buralara müslümanlık bâzı askerî seferler, karşılıklı ticârî münâsebetler ve derviş ile sufilerin az da olsa faaliyetleri netîcesinde girmiş ve yerleşmiştir.

Seyhun'un ötesindeki ülkelere karşı askerî seferler Samanî emirleri tarafından düzenleniyor ve başarılı netîceler alınıyordu. Samanî emiri Nuh b. Esed 840 yılında İsficab'î itâat altına alarak halkın ekili arâzisini ve bağlarını Türkler'in akınlarından korumak maksadiyle savunma tedbirleri aldırması ve bâzı surlar yaptırmıştır¹⁵. Diğer taraftan Tâhîrîler de Oğuzlar'ın ülkesine karşı seferler yapıyorlardı. Bu fetihler devâm ederken fethedilen ülkelerin iktisâdî durumlarının düzeltilmesi için halifeler yardımında bulunuyorlardı. Meselâ el-Mu'tasım Şâş vilâyetinin zırâatının geliştirilmesi için 2 milyon dirhem yardım etmiştir¹⁶. Yine Samanî emirlerinden İsmail b. Ahmed 893 yılında Karlukların elinde bulunan bölgeye akın yaparak başkent Talas'ı zaptetmiştir. Esirler arasında Karluk Yabgusu'nun karısı da bulunuyordu. Fetihden sonra şehrin büyük kilisesi câmiye çevrilir.¹⁷ Aynı yıllarda Nasr b. Ahmed Batı Şavgar'a karşı bir sefer yapmıştır. Türkler de bu akınlar karşısında sessiz kalmıyorlardı. 904 yılında Mâverâünnehr'i kısa süreli işgâl ettikleri gibi 942'de de Balasagun'u geri aldılar.¹⁸

Samanîler'in Türk ülkelerine karşı yaptıkları seferler bâzen çetin mukâvemetle karşılaşılıyordu; buna rağmen akınlar devâm ettiriliyordu. Nitekim 905 yılında İslâm hudûdu Balasagun'a kadar uzanmıştı; hattâ bu şehrin bile Samanîler'in hâkimiyetine geçtiği anlaşılıyor, zirâ biraz önce de

15 Belâzurî, 422; Sem'ânî, *Kitâbü'l-ensâb*, Leiden 1921, «el-Sem'ânî» kelimesinde.

16 Barthold, *Türkistan*, 271.

17 el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb*, Paris 1861-77, VIII, 144; Barthold, *Türkistan*,

18 Barthold, *Türkistan*, 324.

belirttiğimiz gibi 842'de burası tekrar Türkler'in eline geçmiştir. Aynı zamanda müslüman olan Türkler de büyük bir sevk ve heyecanla daha müslümanlığı kabûl etmemiş olan Türkler'e karşı çetin bir mücâdeleye giriştiler. Hudut şehirleri Dâr'ül-cihâd ilân edilmişti. İsficab'da gâzîlerin barınması için 1700 ribat bulunuyordu. Yalnız Kara-teğin ribatının vakıf geliri 7000 dirheme ulaşıyordu. Türkistan'daki vakıf ribatların sayısı onbine ulaşıyordu.¹⁹

Bu çetin askerî mücâdeleler Türkler ile müslümanların bir bakıma birbirlerini tanımalarına yardımcı oluyordu. Diğer bir ifâdeyle Türkler İslâm dînini daha yakından tanıma fırsatı buluyorlardı. Bu tanıma Türkler'in müslümanlığı kabul açısından son derece önemlidir.

Samanîler bu fetihlere paralel olarak Mâverâünnehr'den gelen göçmenlerin sulh yolu ile bozkıra yerleşmelerine de yardımcı oluyorlardı. Seyhun'un aşağı kısmında yer alan Cend, Huvare ve Yenikent adlı üç müslüman şehri bu şekilde meydana getirilmiştir. İslâm kaynaklarına göre bu şehirler daha müslümanlığı kabûl etmemiş olan Oğuzlar'ın idâresinde bulunuyordu. Oğuzlar'ın elinde bulunan Yenikent ile Samanîler'in elinde bulunan Talas şehirleri müslüman ülkeleri ile Orta Asya arasındaki ticârî faaliyetlerin ana merkezleri idiler.²⁰

Türkler ile müslümanlar arasındaki savaşlara rağmen bu iki unsur arasında az da olsa ticârî faaliyetler oluyordu. Savaşların duraklaması ticârî münâsebetlerin gelişmesini hızlandırdı. IX. yüzyılın ikinci yarısı ile X. asrın başlarında İslâm ülkeleri Türk ülkelerine nazaran oldukça gelişmişti. Bilhassa sanâyi mâmulleri Türklere çok câzip geliyordu. Kaynakların verdiği ithal ve ihraç mallarının listesi bu husûsu teyid etmektedir. Müslümanlar daha çok kumaş, mâdenî eş-

19 İbn Havkal, *Kitab sûreti'l-arz*, Leiden 1938-9, 310 vd.; Mukaddesi, *Ahsenü't-tekasim*, Leiden 1906, 271.

20 Barthold, *Orta Asya Türk Târîhi Hakkında Dersler*, Ankara 1975, 79.

yâ, hubûbat v.s. satıyorlar, bunlara karşılık bilumum hayvan ürünleri, kürkler, deriler, mâdenler, atlar, köleler v.s. satın alıyorlardı.²¹ Bu ticârî münâsebetlerde birinci sırayı Mâve-râünnehr alıyordu. Ancak Hârizm'in da bilhassa Hazarlar ve Volga Bulgarları ile yaptığı ticâret önemli idi. Hârizmli tüccarlar nehirler yolu ile kuzeye çıkıyorlar ve mallarını satıktan sonra aldıkları ham maddelerle geri dönüyorlardı.²² Hârizmliler X. asrın başlarında Hazar ve Bulgar devletlerinin askerî ve idârî kadrolarını da ele geçirmeğe başladılar. Hattâ Hazar ordusunun temelini ücretli Hârizm askerleri teşkil ediyordu. Ancak bunlar Müslümanlar ile yapılan savaşlarda dövüşmüyorlardı.²³ Ticâret kervanları yanında, gerek bu kervanlarla ve gerekse tek başlarına Türk ülkelerine giden din adamlarının ve bilhassa derviş ve sûfîlerin İslâm dininin Türkler arasında tanınıp yayılmasında tesiri olmuştur.

IX. yüzyılın ortalarından itibaren gelişen askerî, ticârî ve dînî münâsebetler netîcesinde Türkler büyük guruplar hâlinde birbiri arkasından müslüman olmağa başladılar. IX. asrın ikinci yarısında Samanîler'in hâkimiyetine geçmiş olan şehirlerin (Talas, İsficab) halkının çoğunluğunun müslüman olduğunu söyleyebiliriz. Ancak büyük rakamlara ulaşan istilalar X. asırda başlamıştır. Nasr b. Ahbed'in Talas seferi ve İsficab beylerinin faâliyetleri sonunda Balasagun'un batısındaki Ordu şehrinde oturan Türkmen meliki İslâm'ı kabûl etmiş ve İsficab beylerine vergi vermeğe başlamıştır. Türk boyları arasında kalabalık bir gurup halinde müslümanlığı kabûl edenler Balasagun ile Talas'ın doğusundaki Mîrkî kasabasında oturan Türkmenler olmuştur.²⁴

Türk devletleri arasında İslâm dînini devlet dînî olarak kabûl eden ilk devlet İtil (Volga) Bulgarları'dır. Bulgar hâ-

21 Barthold, *Türkistan*, 299 vd. d.

22 Barthold, *Orta Asya Türk Târîhi Hakkında Dersler*, 80 vd. d.

23 Mes'ûdi, *Murûcu'z-zeheg*, II, 7 vd. d.

24 Faruk Sümer, *Oğuzlar*, Ankara 1967, 49 vd; Barthold, *Türkistan*, 324.

kanı Almuş 920-21 yılında Bağdat Abbasî halifesi el-Muktedir bi'llah'a bir elçi heyeti göndererek ondan İslâm dinini öğretecek fakihler, ülkesinde câmiler ve istihkâmlar yapacak ustalar ile yardım olarak para gönderilmesini istemişti. Halife el-Muktedir Bulgar hâkanının bu isteğini kabûl etmiş ve istediği eleman ve parayı 2 Nisan 921 (11 Safer 309) târihinde Bağdad'dan yola çıkarmıştır. Bu heyet 70 günlük bir seyahatten sonra Bulgarların başşehri Bulgar'a varmıştır. Bu hey'ete kâtip olarak katılan İbn Fadlan seyahat hâtıralarını küçük bir kitap hâlinde kaleme almıştır. Bu eser günümüze intikal etmiştir.²⁵ İbn Fadlan'ın verdiği bilgilerden Bulgarlar arasında müslümanlığın IX. yüzyılın sonlarına doğru yayılmağa başladığı anlaşılmaktadır. X. asrın başlarında Bulgarların ülkesinde mescidler yapılmış ve böylece İdil havzasında İslâmiyet kök salmıştır. Bulgar hâkanı Almuş da muhtemelen elçi hey'etinin Bağdad'a gelmesinden önce X. yüzyılın ilk yıllarında müslüman olmuştur.²⁶ İslâm ülkesine komşu olmamakla berâber Bulgarların devlet dîni olarak müslümanlığı kabûl etmelerinde Hârizmli tüccarların rolü çok büyük olmuştur.

İslâm orduları hemen bütün cephelerde başarılı neticeler alarak ülkeler fethederken Hazarlar ile girişilen savaşlarda aynı neticeler alınamamıştır. Gerçi İslâm orduları bâzı seferlerde galip geldiler ise de toprak kazanamadılar. Halife Ömer zamânında başlayıp Hârûn el-Reşid devrine kadar fâsılalarla devâm eden İslâm-Hazar mücâdelelerinde her iki taraf da ezici bir üstünlük sağlayamamıştır²⁷. Hazarlar arasında müslümanlığın yayılması bu karşılıklı savaşların sona ermesini müteakip başlayan sulh devresinde ve bilhassa ticârî münâsebetlerin gelişmesinden sonra gerçekleşmiştir.

25 İbn Fadlan'ın «*el-Rihle*» adlı eserinin yegâne yazma nüshası Meşhed Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. 1923 yılında merhum Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi tarafından neşredilmiştir (*Ibn Fadlans Reisebericht*, Leipzig 1939). Daha sonra çeşitli dillere ve bu arada Türkçeye (*İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 1975) de çevrilmiştir.

26 Akdes Nimet Kurat «Bulgar» maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*.

27 Hakki Dursun Yıldız, *aynı eser*, 25 vd. d.

Mervân b. Muhammed'in 737 yılında Hazar başkenti İtil'i zaptıyla nihâyetlenen seferinin sonunda Hazar hâkanının müslümanlığı kabûl etmesi şartıyla ülkeyi terkedeceğini bildirmesi üzerine hâkan çâresiz bu teklifi kabûl etmek zorunda kalmıştır.²⁸ Ancak Mervân çekildikten sonra hâkan sözde kabûl ettiği müslümanlığı terketmiş olmalıdır. Çünkü IX. yüzyılın ilk yıllarında hâkan ve âilesi müsevîliği kabûl etmişlerdir. Bununla berâber yapılan anlaşmanın bir şartına göre Mervân, Nuh b. Sâbit el-Esedî ile Abdurrahman el-Hulânî adında iki fakihî Hazarlar'a İslâm dinini öğretmeğe memur ederek İtil'de bıraktı.²⁹ Bu iki fakih, az da olsa Hazarlar arasında müslümanlığın yayılmasına hizmet etmişlerdir.

X. yüzyılın ilk yıllarında (903) eserini yazmış olan İbn Rusteh Hazar başkenti İtil'de çok sayıda müslüman, mescid, imam ve müezzinler bulunduğunu belirtmektedir.³⁰ İbn Fadlan ise bu bilgilere ilâve olarak hâkanın Müslümanları himâye ettiğini ve onların işlerini tâkip etmek için husûsî memurlar tâyin ettiğini ilâve etmektedir.³¹ Hâkan ve devlet erkânının müsevî olmalarına rağmen diğer din sâliklerine müsâmahalı davranmaları neticesinde X. yüzyılın ikinci yarısında Hazar başkentinde 30 câmi ve 10.000 kadar müslümanın bulunduğu, müslümanların dâvâlarına iki müslüman kadî'nin baktığı devrin kaynakları tarafından ifâde edilmektedir.³² Fakat aynı yıllarda kuzeyden gelen Ruslar'ın devamlı saldırıları Hazar devletinin zayıflamasına ve daha sonra da yıkılmasına sebep olmuştur, Rus idâresine girmeği kabûl etmeyen müslümanlar diğer İslâm ülkelerine göç etmişlerdir.

Türkler'den İslâmîyet'i kabûl eden ikinci büyük grup ise Karahânlılar'dır. 893 yılında Karahânlılar'ın merkezi Talas'ın Samanîler tarafından zaptı bu iki devlet arasında askerî mücâdeleleri başlatmıştır. Samanî hânedanı arasında

28 Hakki Dursun Yıldız, *aynı eser*, 31 vd.

29 Zeki Velidi Togan, «Hazarlar» maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*.

30 İbn Rusteh, *Kitâbü'l-a'laki'n-nefise*, Leiden 1892, 139 vd.

31 İbn Fadlan, 76.

başgösteren kargaşalıktan faydalanan Karahanlılar devleti Samanî'li şehzade veya sûff'lerinden birisinin ülkesine sığınmasına izin vermiştir. Bu müslüman şehzâde veya İslâm-sûfî'nin vaızları Oğulçak'ın yeğeni Satuk'un İslâmiyet'i kabûl etmesine sebep olmuştur. Buğra Hân ünvânını alan Satuk'un amcasına karşı giriştiği mücâdelenin başarıyla neticelenmesi Karahânlı devletinin batı kısmında İslâm dîninin resmen kabûl edilmesini sağlamıştır. Bu önemli hâdisenin kesin târihi tesbît edilememekle berâber, X. yüzyılın başlarında olduğu, Samanî emirinin Leylâ b. el-Nu'mân el - Deylemî'ye karşı müca'delesinde (308-920-21) Satuk Buğra Hân'ın Samanîler'e yardım etmesinden anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Çinliler'den yardım isteyen Karahânlı devletinin doğu kısmının hükümdârı büyük kâğana karşı mücâdelesinde (330/942-43 Balasagun muhârebesi) Satuk Buğra Hân muhim miktarda müslüman gönüllülerine dayanıyordu.³³ Hakkinda birçok efsânevi hikâye anlatılan (**Tezkire-i Satuk Buğra Hân**) ve islâmî ad olarak Abdulkerim'i alan Satuk Buğra Hân'ın müslümanlığı kabûlü Türkler arasında bu dînin yayılmasında bir merhaledir. Bu bakımdan onun müslümanlığının târihî önemi büyüktür. Satuk'un oğlu Musa (Türkçe adı Baytaş) ülkenin doğu kısmının hâkanı Arslan Hân'ı mağlup ederek hânedanın bu kolunu ortadan kaldırmış ve meşhur sûfî Abdu'l-Hasan Muhammed b. Sufyân el-Kalamâtî'nin yardımları sâyesinde bütün ülkeyi islâmlaştırmayı başarmıştır.³⁴

Karahânlılar'dan sonra üçüncü müslüman Türk devleti, başşehri Gazne olan Gazneliler devletidir. Bu devlet Samanîler'in kumandanlarından Alp-tegin tarafından 969 yılında kurulmuştur.

X. yüzyılın başlarında Oğuzlar'ın elinde bulunan Yenikent, Huvare ve Cend gibi şehirlerde ve ayrıca Karlukların

32 İbn Havkal, 389, 393; Mukaddesî, 360.

33 Omelyan Pritsak, «Karahanlılar» maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*

34 Omelyan Pritsak, *aynı makale*.

idâresinde bulunan bâzı şehirlerde müslüman kolonileri bulunuyordu. Bu koloniler buldukları bölgelerdeki Türkler ile iyi münâsebetler kurmuşlardı. Oğuzlar, medenî seviyesi yüksek olan bu Müslümanlardan İslâm dîninin esaslarını öğreniyorlardı. Diğer taraftan Mâverâünnehr ve Hârizm'den büyük ticâret kervanları en uzak Türk ülkelerine gidip geliyorlardı. Her müslüman tâcirin Türk ülkelerinde seyahat edebilmesi için bir Türk ile dostluk kurması gerekiyordu. Müslüman derviş ve şeyhlerinin de bu arada tüccarlarla birlikte Türk ülkelerine giderek İslâmiyet'i tanıtmaya çalıştıklarını da ilâve etmeliyiz.³⁵

Bütün bu gayretler semeresini vermeğe ve müslümanlık, Türkler arasında sür'atla yayılmaya başladı. Târihçiler 349 (960) yılında 200.000 çadırılık Türk halkının müslümanlığı kabûl ettiğini belirtirler.³⁶ Sayı olarak bir milyon civârında bir nüfûsu ifâde eden bu gurubun Karahânî hânedanının hâkim bulunduğu yerlerde oturan Karluk, Yağma, Çigil ve Tuhsi gibi Türk boyları olduğundan şüphe edilemez. Aynı yıllarda Oğuzlar'ın da guruplar hâlinde bu yeni dîni kabûl ettiklerini görmekteyiz. Başlangıçta Oğuz Yabgu devletinin hizmetinde olan ve fakat bâzı anlaşmazlıklar sebebiyle oradan ayrılarak Cend şehrine büyük bir Oğuz gurubuyla gelen Selçuk'un bu hareketi konumuz bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Selçuk ve mâiyetindeki Oğuzlar burada müslümanlığı kabûl ettiler.³⁷ Onun oğul ve torunları daha sonraki yıllarda kendi adıyla anılacak Selçuklu devletini kurmuşlardır. Diğer taraftan son Samanî hükümdarı Ebû İbrahim, Mâverâünnehr'i Karahânîliler'in elinden geri almak için giriştiği mücadeleler sırasında bir ara Oğuz yabgusunu ve teb'asını müslümanlığa kazandı (392/1002)³⁸. Böylece XI. yüzyılın başında Oğuzlar'ın müslümanlığı tamamlanmış oluyordu.

35 Faruk Sümer, *Oğuzlar*, 52.

36 İbnü'l-Esir, VIII, 396.

37 İbrahim Kafesoğlu, «Selçuklular» maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*.

38 Faruk Sümer, *Oğuzlar*, 50.

Oğuzlar'ın müslüman olmalarının kısa amanda netice-leri büyük olmuştur. Mayıs 1038'de Selçuk'un torunu Tuğrul Beg adına Nişapur'da hutbe okunarak yeni bir müslüman Türk devleti, Selçuklu imparatorluğu ortaya çıkmış oluyordu. Ancak Türkistan'ın doğu ve kuzey bozkırlarında henüz müslüman olmayan göçebe Türkler vardı. Selçuklu devletinin kurulmasından birkaç yıl sonra (435/1043-44) 10.000 çadırılık bir Türk gurubu müslüman olarak aynı yılın Kurban bayramında 20.000 koyun kurban kesmişlerdir. Bu bilgiyi veren İbn el-Esir, Çin hududundaki Tatar ve Hitaylar'ın dışında bütün Türklerin müslüman olduklarını ilave eder.³⁹

Selçuklu sultanı Alp Arslan 1065 yılında büyük bir ordu ile Ceyhun nehrini geçerek Aral ve Hazar denizi sâhillerini do-laştı, Oğuz ve diğer Türk boylarının yurdu olan Man-Kışlâğ yarımadasına vardı. Gayr-ı müslim Türkler ile birleşerek et-râfî yağmalayan Oğuz, Kıpçak ve Cazıglar'a karşı sefer yaptı. Bunların 30.000 kişilik ordusunu bozdu; Cazıglar'ın hükümdarı Kafşut'u itâat altına aldı. Buradan dedesinin mezarını ziyâret etmek maksadiyle Cend'e gitti. Cend hânı Alp Arslan'ı büyük bir merâsimle karşıladı.⁴⁰ Cend şehri Selçuklular ve daha sonra Hârizmşâhlar zamânında bile müslüman olmayan Türkler'e karşı yapılan gazâların hareket üssü idi. Kıpçaklar'a karşı yapılan seferler buradan yürütülüyordu. Kıpçaklar'ın bir kısmı Batıya göç ederek Balkanlar'a kadar ulaştılar. Doğuda kalanlar müslüman olurken batıya geçedenler de hıristiyanlığı kabûl ettiler.

Dünyâ târihinin en önemli olaylarından birisi olan Türkler'in müslüman olmaları Emevî hilâfeti zamânında Türk ülkelerinin fethiyle kısmen başlamış, bu dîni Türkler'in yakından tanımalariyle hızlanmış ve X. yüzyılın ilk yarısında müslüman Türk devletleri ortaya çıkmıştır. Türkler'in müslümanlığı kabulleri X. ve XI. yüzyıllarda büyük gelişmeler göstermiştir. Bu târihten sonra da müslümanlaşma devâm

39 İbnü'l-Esir, IX, 520.

40 Osman Turan, *Selçuklu Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1969, 115.

etmiş ve XIV. yüzyılda bütün Türk dünyası artık müslüman olmuş ve İslâm âleminde her bakımdan üstünlüğünü kabul ettirmişti.

İslâm dîni çoğunlukla askerî ve siyâsî hâkimiyetle berâber yayılmıştır. Arabistan yarımadası bizzat Hz. Muhammed tarafından İslâm'a kazandırılmış, bunu Hulefâ-i Raşidîn ve Emevîler devrinde Suriye, Filistin, Irak, İran, Mısır, bütün kuzey Afrika ve İspanya tâkip etmiştir. Bugünkü Pakistan ise Gazneli Sultan Mahmud'un seferleri sâyesinde bir müslüman ülkesi hâline gelmiştir. Siyasî hâkimiyet kurulmadan müslümanlığın yayıldığı yerler ise başta Türk ülkeleri olmak üzere Güney-doğu Asya'dır. Burada şu hususu bilhassa belirtmek gerekmektedir. İslâm dîninin yayılması için gazâ ve cihad bütün mü'minlere farz kılınmakla beraber bu, siyâsî hâkimiyet altına giren gayr-ı müslimleri Ortaçağ Avrupası'nda olduğu gibi tehdit ve işkencelere tâbi tutarak değil İslâmî nizâmın mükemmelliğini göstermek sûretiyle gerçekleştirilmiş ve mutlak bir başarı kazanılmıştır. Zâten birisini zorla müslüman yapmak bizzat İslâm dîni tarafından men edilmiştir. Bu husûsa açıklık kazandırmak için şu iki hâdiseyi karşılaştırmak kâfi gelecektir. 1453 yılında Osmanlı pâdişâhı Fâtih Sultan Mehmed tarafından fethedilen İstanbul'da çeşitli din sâliklerine bizzat Fâtih tarafından geniş dînî ve sosyal haklar tanınırken aynı yüzyılda (1492) Katolik hıristiyanların eline geçen İspanya'da öldürme ve sürme netîcesinde birkaç yıl içinde tek bir müslüman kalmamıştır.

Türkler'in müslümanlığı kabullerini izâh etmeğe çalışırken Türk ülkelerinin pek azının İslâm devletinin askerî hâkimiyeti altına girdiğini, buralarda yaşayan Türkler'in büyük kitle karşısında sayıca çok az olduklarını ve büyük Türk kitlesinin askerî ve siyasî hâkimiyete girmeden müslümanlığı kabul ettiğini belirtmiştik. Dinler târihinde bir dînin bu kadar kısa zamanda baskı olmadan bir millet tarafından kabul edildiğine pek ender rastlanır. Konumuz çerçevesini pek taşmadan Türkler'i bir zorlama olmadan İslâm'ı kabûle sevkeden sebepler üzerinde kısaca durmak faydalı olur kanâatindeyiz.

Türkler müslüman olmadan önce çeşitli dinlerle karşılaşmışlar ve bâzı boylar bu dinleri kabûl etmişlerdir. Müsevîlik, hıristiyanlık ve budizm gibi dinler çok az sayıda taraftar bulmuşlardı. Hattâ bu dinlerin yayılmasına karşı sert tepkiler bile olmuştur. Buna rağmen İslâmiyet'i kabullerinde böyle bir durumla karşılaşmıyoruz. XII. yüzyılda yaşamış din adamı ve târihçi Süryânî Mihail (ölm.1199) şu bilgiyi vermektedir: «Türk milleti tek tanrıya inanmakta idi. Araplar'ın da tek Allah'a inanmaları Türkler'in İslâm dinini kabûl etmelerine sebep olmuştur».⁴¹ Süryânî Mihail'in bu tesbîti bir gerçeği ortaya koymaktadır. Türklerin M.Ö. III. asırdan îtibâren her şeye kadir olan ebedî Gök-tanrı'ya inandıkları târihî hakikat olarak ortaya konmuştur.⁴² Bu sebeple kendi tanrı telâkkilerine ters düşmeyen İslâm'ın Allah'ını kolaylıkla kabûl edebilmişlerdir. Diğer taraftan İslâm'ın cihad mefkûresi ile Türkler'in savaşçılık rûhu ve dünyâya hâkim olma ideâleri birbirini tamamlıyordu. Cihadın faziletleri ve âhirette vâdedilen mükâfatlarda Türkler kendi ideallerini bulmuş oluyorlardı. Esâsen kendi inançlarında öldürdükleri düşman nisbetinde öteki dünyâda mükâfâtın vâdedilmiş olması yeni dîni kabulde teşvik edici bir âmil olmuştur. Hz. Muhammed'in Türkler hakkındaki Hadisleri, Türkler arasında İslâm peygamberine karşı bir sempati ve yakınlığın doğmasına sebep olmuştur. Kerâmet sâhibi olan ve gaipten haber veren Kamlar ile İslâm'ın evliyâ ve mürşidleri birbirlerinin yerine geçerken, daha doğrusu birbirleriyle kaynaşırken meydana gelen değişiklik pek farkedilmiyordu. Türk töresi ile İslâm'ın vazettiği nizam arasında bilhassa ahlâkî mes'elelerde büyük benzerlik dikkati çekmektedir. Kısaca belirtmeğe çalıştığımız bu hususlar Türkler'in, inanç ve ideallerine uygun gelen ve zamânın en üstün ve mükemmel bir din ve medeniyetine neden ve süratle girmiş olduklarını bir dereceye kadar ortaya koymaktadır.

41 Michel le Syrien, *Chronique*, Paris 1890-1910, III, 156.

42 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ankara 1977, 258 vd.

TOPKAPI'DA

**Canlanır, koskoca mazi yeniden
Mehterin haşmeti, tuğlarla yürür...
Duyulur bestesi; İtrî, Dede'den
Ve Sinanlar ötelere görünür.**

Rıfki KAYMAZ

KUBBEALTI TÜRK MÜSİKİSİ KONSERİ

Dr. Mustafa TAHRALI

Kubbealtı Müsiki Enstitüsü talebeleri, hocaları sayın Yusuf Ömürlü idâresinde 16 Nisan ve 21 Mayıs 1983 târihlerinde, dikkat ve alâka ile tâkip edilen iki konser verdiler.

Üç kısımdan müteşekkil olan konserin birinci kısmı mâhur makâmında peşrevle başlıyor, koronun okuduğu beste, ağır semâî, yürük semâî, iki şarkı ve mâhur mehter marşıyla sona eriyordu.

İkinci kısımda Hasan Semercioğlu solo olarak hicâz makâmında dört şarkı okudu. Üçüncü kısımda ise koro müsteâr, segâh, hüzzâm ve rast makâmında ilâhiler icrâ etti.

Konsere sazlariyla katılan san'atkârlar: Kudümzen **Hürşit Ungay**, Kânûnî **Ali Kaymak**, Tanbûrî **Nedim İçöz** ve **Mustafa Uysal**, Neyzen **Ömer Erdoğan**, Kemânî **Celil Mataracı** ve Udî **Dilek Ömürlü**.

Ayrıca, konserin ilk gününde dâvetli san'atkârlar Neyzen **Niyâzî Sayın** ve Kemeñeci **İhsan Özgen**, ikinci gününde ise Tanbûrî **Necdet Yaşar** sazlariyla ilâhî korosuna katıldılar ve geçiş taksimeleri yaptılar.

Koronun sunduğu klâsik eserler ve ilâhiler, saz san'atkârların geçiş taksimeleri, dinleyici huzûrunda ilk defa solo yapan Hasan Semercioğlu ve Tanbûrî **Necdet Yaşar**'ın icrâ ve taksîmi dinleyiciler tarafından takdirle karşılandı ve uzun uzun alkışlandılar.

Yahyâ Kemâl, Türkçemiz için «ağzımda annemin sütüdür» diyordu. Müsikiimiz için «anamızın sesidir» demek her halde yerinde olacaktır. Her bebeğin beşikte iken annesinden

duyduğu ninniler bizim «öz mûsikîmiz»in nağmeleridir. Hat-tâ denilebilir ki bizim mûsikîmiz «ezel anamız»ın sesi ve nağmeleridir. Zîrâ insanın fitratında mûsikîye ve güzel sese temâyül vardır. Biz fitratımızda olan bu temâyülü kendi mûsikîmizle fitrata en uygun şekilde ifâde ve terennüm etmişizdir.

Tasavvuf mûsikîsi insanın mânevî terbiyesinde kullanılan vâsitalardan biri olarak asırlar boyunca medeniyetimiz içinde yer almış ve derviş bestekârlarımız mûsikîmizin her nev'inde müstesnâ eserler vücûda getirmişlerdir.

Bizim mûsikîmiz, umûmiyetle, insanın fitratındaki ilâhî-mânevî öze sâdık kalarak gelişmiş, peşrev, beste, şarkı; mehter marşı veyâ ilâhî, âyin ve mevlid olmuş, «aşk», «ayrılık», «hasret» ve «gurbet» temalarını her nev'in hududları içinde işlemiştir.

Rahmetli Nihad Sâmî Banarlı güzel san'atların menşei-nin «din ve îmân» olduğunu ifâde eder¹. Bu fikir bizim mûsikîmizde tam bir örneğini bulur. Tasavvuf mûsikîsi, mûsikîmizin mihveri ve merkezidir diyebiliriz. İtrî, Dede Efendi ve diğer bâzı büyük bestekârlarımız ruh ve mânâ derinliklerini tasavvuf mûsikîsinde ortaya koymuşlardır. Onların diğer eserleri bu mânâ merkezinden etrâfa yayılan irili ufaklı dalgalar ve halkalardır. Âyin ve ilâhî bestelerinde, güfte-lerle birlikte, ilâhî âhengi terennüm ederek gönülleri ilâhî huzûra yükselten bu bestekârlarımız, mehter bestelerinde «şehâdet»e gönüllü gidişin sırrını bulmuş ve söylemişlerdir. Peşrev, beste ve şarkılarla dünyâ denilen bu gurbet diyârında, fânî olduğunu bildikleri hasretleri, hicranları, şevk ve zevkleri nağmelerle dile getirirken bir tesellî, bir ümit ve sanki bir mola yerinden bir başka dünyâyâ hareketi bekleyiş içindedirler.

Kubbealtı Korosunun icrâ ettiği, Eyyûbî Mehmed Bey'in mâhur bestesi:

Ey gözü âhû bana bilmem niçün bigânesin

Güftesi Şeyh Gâlib'in olan Dede'nin mâhur yürük semâisi:

1 Bk. N. Sâmî Banarlı; Şiir ve Edebiyat Sohbetleri I, s. 201 - 205.

Yine zevrak-ı derûnum kırılıp kenâre düştü

İbrâhim Ağa'nın mâhur şarkısı:

Sabâh olsun ben şu yerden gideyim

eserlerinin güfteleri gibi besteleri de hasret, ümit, bekleyiş ve bir teselli arayışını terennüm etmiyor mu?

M. Nûreddin Selçuk'un, Yahyâ Kemâl'in **İstanbul'u Fet-heden Yeniçeriye Gazel'**ine bestelediği mâhur mehter marşı:

**Vur pençe-i Alî'deki şemşir aşkına
Gülbank-i âsumânı tutan pir aşkına**

«şehâdet» ve «fetih» duygularının yakın bir geçmişte dile getirilmiş terennümleridir. «Fetihler» devrinin hâtırası olan bu mehter marşları, «gönül fetihleri» için söylenen ilâhilerle güfte, ritim ve âhenk bakımından âdetâ bir bütündür:

**Cân-ı candır Hazreti Ahmed Muhammed Mustâfâ
Tende hem rûh-ı revânımdır Aliyyü'l-Murtezâ**

güfteli müsteâr ilâhîde Hazreti Ali «tende rûh» olarak, mehter marşında «pençesinde şemşir (kılıç)» ile tavsif edilirken bu birbirini bütünleyen mânevî ve millî duygumuz nağmelerle ifâde ediliyordu. Hazreti Peygamber, ilâhîlerde «gönül fetihleri» nin, mehterde «ülke fetihleri» nin mânâ ve duygular merkezidir.

Yûnus'un:

**Ben yürürüm yâne yâne
Aşk boyadı beni kane
Ne âkilem ne divâne
Gel gör beni aşk neyledi**

segâh ilâhîsi de, yedi asırdır Müslüman-Türk'ün sesiyle seslendirilmiş, nağmesiyle bestelenmiş, mânâsıyla yuğrulmuş Yûnus'u, gönül derinliklerinden gelen bir «hakîkî aşk» yanğııyla söyletiyor, yaşatıyordu.

**Taştı rahmet deryâsı
Gark oldu cümle âsi
Dört kitabın mânâsı
Lâ ilâhe illallah**

güfteli rast ilâhiyi dinlerken, Yûnus'un diliyle söylenmiş, milletinin mûsikîsiyle âhenge bürünmüş bir «rahmet der-yâsı»nda yıkanıyor, dört Kitab'ın hülâsası olan «tevhîd»i tâ içinizde duyup İslâm imânıyla bütün imanların merkezinde bulunduğunuzu zevkle ikrâr ve tasdik ediyordunuz. Bu güfte ve bestelerin, Yûnus'a sosyalist-komünist üniforma biçmeye, oratoryalar ile seslendirmeye çalışanlara: Uyanın, behey gâfiller! diye seslendiğini de pekâlâ duyuyordunuz.

Erzurumlu İbrâhim Hakkı Hazretlerinin:

Hak şerleri hayr eyler
Zannetme ki gayr eyler
Ârif anı seyr eyler
Allah görelim neyler
Neylerse güzel eyler

segâh ilâhîsini dinlerken, günlük şahsî mes'eelerimiz kadar, millî dâvâlarımız mevzûunda bir iki asırdır süren hayıflanmalarımıza da bir cevap buluyorduk. Millî kültürümüz için «şer» gördüğümüz pek çok şeyin bir gün gelip «hayra tebdil» edilmesi ümit ve duâsını, içimizden, âdetâ o nağmelerle birlikte söylüyorduk. Bu güfte ve nağmeler içinde ümitsizlikler «ümit» oluyordu. Hattâ:

Allah bize lutfetti
Şükür elhamdülillah

hüzzâm ilâhîsiyle gönlümüzce şükürler ediyorduk.

Asırlardır bizim aşkimızı, hasretimizi, hicrânımızı, hâsılı «mânâ» mızı terennüm eden mûsikimiz gönül kulağı-mıza diyor ki: Bizden kim usanası?...

Kubbealtının bu konserlerinin daha sık olmasını temennî ederiz. Konseri hazırlayanlara, saz san'atkârlarına, yakın ve sıcak alâkalarıyla bu san'atkârlarımızı teşvîk eden dinleyicilere ve böyle bir imkânı hazırlayanlara binlerce teşekkür!...

AFGANİSTAN İNSANI VE KÜLTÜRÜ*

Doç. Dr. Kıyâmüddin RÂÎ**

Bugün Afganistan denilen ülke 1748 yılında Ebdali kabilesinin başkanı Ahmed Han tarafından kurulmuştur. Nâdir Şah-i Efsar ordusunda kumandan sıfatıyla görev yapan Ahmed Han, Nâdir Şâh'ın ölümünden sonra, siyâsî otoriteyi ele geçirip Afganistan devletinin temelini atmış oldu. Bu târihten önce, eski zamanlardan beri Afganistan'ı da içine alan bütün bu bölgede siyâsî iktidâr bu topraklarda yaşayan Türklerin elinde bulunuyordu. AFGANİSTAN'da ilk Türk devleti M.Ö. II. yüzyılda Sakalar tarafından kurulmuştur. Ondan sonra sırasıyla M.Ö. 140-130 yılları arasında Yueçiler, Kuşâniler, Eftalitler (Akhunlar) ve M.S. VI. yüzyılda Gök-Türkler, 560-650 yılları arasında Türgişler, 961 yılında Gazneliler, 1040 yılında Oğuz Kabileleri, 1197 yılında Gûriler, 1215'de Hârizmşâhlılar, 1222'de Moğollar ve 1370-1405 yılları arasında Timurlular Afganistan'da hüküm sürmüşlerdir. XVI. yüzyılın başlangıcında Özbekler Afganistan'a hâkim oldular. Bâbür 1505 yılında Kâbil'i ele geçirdikten sonra Afganistan'ın Güney-Batısında Özbeklerin kontrolü altında bulunan Kandahar ilini de zapt ederek, otoritesini

* 24 Aralık 1982 târihinde Kubbealtı'nda verilen konferanstır.

** Afganistanlıdır. 1976 senesinde, Türkiye'de, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü'nde doktorasını bitirmiş ve memleketine dönmüştür. 1976-1980 yıllarında Kâbil Üniversitesinde Fars-Dili ve Edebiyatı Bölümünde Doçent olarak öğretim üyeliği yapmıştır. Haziran 1980 de Türkiye'ye gelmiştir. Hâlen İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümünde sözleşmeli öğretim elemanı olarak çalışmaktadır.

bütün Afganistan'a yaydı. 1736-1747 yıllarında Nâdir şah-i Efşar Afganistan'ın hükümdârı olmuştur.

Görüldüğü gibi M.Ö. II. yüzyıldan 1747 yılına kadar Afganistan devamlı olarak Türkler tarafından yönetilmiştir. Fakat 1748 yılından sonra Afganlar ve daha doğrusu Paştunlar bu topraklarda siyâsî otoriteyi ele geçirdiler ve 31 Aralık 1979 Cuma gecesi saat 9 sıralarında Afganistan Kızıl Ordu tarafından işgal edilinceye kadar bu ülkeyi idâre ettiler.

Afganistan'da çeşitli etnik gruplar yaşamaktadır. Bu etnik grupların sayısı hakkında Afganistan'ın çeşitli hükümetleri hiç bir zaman doğru bir rakkam vermemişler veya vermek istememişlerdir.

Afganistan'da iktidâra gelen hükümetlerin hepsi Paştunların siyâsî, iktisâdî ve kültürel hâkimiyetinin gerçekleştirilmesi yolunda çalıştıkları için onlarca verilen rakkamlar ve onlara bağlı olan yazarlar tarafından yazılan kitaplar, devletin politikasını yansıttığı için bir takım yanıltıcı bilgilerle doludur. Milletlerarası otorite makamları ise her zaman Afganistan'da Paştunların siyâsî hâkimiyetini ve bu kabîlenin siyâsî ve kültürel varlığını resmen tanımışlar ve bu topraklarda yaşayan diğer kavimlere ve özellikle Türklere ve Hazaralara karşı ilgisiz kalmışlardı. Bu durum Afganistan hükümetlerinin diğer kavimlere karşı ayrımcı bir politikayı sürdürmelerine ve çeşitli zulüm ve adâletsizlikler yapmaktan kaçınmalarına sebep olmuştur. Sürdürülen böyle bir ayrıcalık politikasının neticesinde Afgan toplumunun sosyal, kültürel ve siyâsî ilişkilerinde bir bozukluk ve dengesizlik ortaya çıkmış oldu. Afgan toplumunun gelişmesini yalandan izleyen Ruslar, renkli komünizm propagandaları ile durumu kendi lehine çevirmeye çalıştılar. Ülkenin geleceğini düşünemeyen ve sanki her an bu ülkeyi terk edecekler gibi şahsî ve âlevî çıkarlarının doğrultusunda hareket eden Afgan yöneticileri bu toprakların maddî ve mânevî varlığını sorumsuzca kullanıp ortak çıkarları doğrultusunda başkalarına da bu hakkı tanımış oldular. Afganistan işgalinin sebeplerinden birisi de bu ülkede yürütülen böyle bir politikanın neticesinde Rusya'nın yayılma politikasına bir zemin hazırlanışı idi.

Bugün Afganistan'da şu etnik gruplar yaşamaktadır: Özbekler, Türkmenler, Tâcikler, Kırgızlar, Kazaklar, Hazaralar, Paştunlar, Aymaklar, Uygurlar, Çağataylar, Karakalpaklar, Efsâriler, Kızılbaşlar, Moğollar, Nûristânîler, Baluçlar, Hindûlar, Araplar ve Yahûdiler. Bu kavimlerin sayısı hakkında Afgan hükûmetleri Paştun hâkimiyeti politikasını yürüttükleri için hiç bir zaman doğru bir rakkam vermek istememişlerdir. Her devirde Afganistan'da iş başına gelen hükûmetler, Paştunların bu ülkede küçük bir azınlık olduklarını anladıklarından siyâsî otoriteyi devamlı kendi ellerinde tutabilmek için, Paştunların nüfûsunu yüzde altmış ve diğer bütün kavimlerin nüfûsunu ise yüzde kırk olarak göstermişlerdir. Diğer taraftan imkân buldukça o ülkede yaşayan diğer kavimleri ve özellikle Hazaraları da içine alan Türkleri bütün siyâsî, sosyal ve kültürel haklardan mahrum bırakmışlardır. Paştunların hâkimiyetinin korunmasında, bu topraklarda yaşayan yedi milyon Türk ve üç milyon Hazara sâdece üretim aracı olarak kullanılmıştır. Ben o toprakların Türklerinden olduğum için değil, belki Afganistan toplumunun bir üyesi ve Kâbil Üniversitesinin bir üyesi olarak ülkenin siyâsî, sosyal ve kültürel durumunu yakından tanıdığım için bu gerçekleri anlatmak istiyorum.

Afganistan'ın geçmiş hükûmetlerinin, bu ülkenin nüfûsu hakkında verdikleri istatistik şu şekildedir: Paştunlar yüzde altmış, Tâcikler (yani Farsça konuşanlar) yüzde otuz ve kalan yüzde onu ise çeşitli Türk kabîleleri ve Hazaralardan ibâret oluyor. Afganistan hakkında kitap yazan bir takım Batılı araştırmacılar, daha ziyâde Afganistan'ın resmî kaynaklarının verdiği bilgilere dayandıkları için, bu topraklarda yaşayan insanların sosyal ve kültürel hayâtı hakkında hatâlı yorumlara ve yargılara düşmüşlerdir. Hattâ bazı Rus araştırmacılar sarı saçlı ve mavi gözlü Nûristan halkının Rus asıllı olduklarını söylemeye bile kalkışmışlardır. Afganistan halkı hakkında doğru bilgi edinmek isteyen bir grup araştırmacı, ülkenin çeşitli bölgelerine gidemedikleri için, konuyu sağlam bir şekilde aydınlatamamışlardır. Özellikle yabancı araştırmacılar ve turistlerin Afganistan'ın kuzey bölgelerine yâni Türkistan'a gitmeleri kesinlikle yasaktı: Afgan hükûmetinin Türkistan bölgelerini yasak bölge olarak

kabul etmesinde iki sebep vardı: Birincisi bu bölgeler Sovyet topraklarının hudûdunda bulunduğu için belki gizli anlaşmalar yüzünden yabancıların o bölgelere gitmelerine izin verilmiyordu. Diğer taraftan Badahşan ve Hazâracât gibi bölgelerin bâzı kısımlarında halkın hayat durumu o kadar kötü ve üzüntü verici idi ki, yabancıların gitmesi ile devletin o halka uyguladığı ayrımcı politikası, zulmü ve adâletsizliği ortaya çıkmış oluyordu. Çünkü bu bölgelerin bir çoğunda halkın çeşitli sosyal haklardan aslâ bildikleri bir şey olmadığı gibi daha mağralarda yaşıyorlardı. Ancak 1964'te Kral Muhammed Zâhir tarafından getirilen bir takım demokrasi hareketleri neticesinde, ülkede yeni bir anayasa düzenlendi ve diğer kavimlere de bâzı siyâsî ve sosyal haklar tanındı. Bu târihten sonra Afganistan'da yaşayan insanların hayatı hakkında bazı gerçek bilgiler yabancı araştırmacıların eline geçmiş oldu.

Bu gün bir gerçek olarak Afganistan'ın yirmi milyon nüfûsundan büyük bir çoğunluğunu Türkler teşkil etmektedir. Bugün Afganistan'da çeşitli Türk şive ve ağızlarını konuşan ve umûmiyetle Afganistan'ın kuzey ve kuzey-batı bölgelerinde yâni Badahşan'dan Herat'a kadar geniş bir sâhada yaşayan yedi milyon Türk vardır. Aynı zamanda Kâbil ve Afganistan'ın diğer bölgelerinde de Türkler yaşamaktadır. Bundan başka bir çok târihî ve sosyal sebeplerden dolayı dilini kaybeden ve bugün Farsça veyâ Paştunca konuşan Türkler de vardır. Bugün Afganistan târihinde Gilcayı olarak geçen ve diğer Paştun kabileleri arasında çoğunlukta olan bu kabîle, aslında Halaç Türkleridir. Gilcaylar her ne kadar dillerini unutmuş iseler de kültürlerini nisbeten muhafaza etmişlerdir. Bunların konuşmalarında hâlâ öz Türkçe kelimeler kullanılmaktadır. Afganistan'da yaşayan dört milyon Paştunun aşağı yukarı bir buçuk milyonunu bu Gilcayı kabilesi teşkil etmektedir. Böylece İran veyâ Aryan asıllı Paştunların sayısı üç milyonu aşmamaktadır.

1748'den tâ 1979 yılına kadar, yâni Afganistan'ın olusundan tâ bu topraklar Ruslar tarafından işgâl edilinceye kadar, Afgan hükûmetlerinin politikası bir taraftan her çeşit baskı ve zorbalıkla Paştunların otoritesini başka kavimlere kabul ettirmeye ve onların ilkel kültürünü bütün ülke

çapında yaymaya, diğer taraftan ise Tâcîk denilen Farsça konuşanların ve özellikle Türklerin kültürünü tamâmen yok etmeye dayanıyordu. Bu ayrımcı politikanın başında Paştûcayı bütün okullarda, üniversitede ve devlet dâirelerinde resmî ve millî bir dil olarak benimsetmek idi. Devlet, hattâ öyle saçma ve gülünç hareketlere girdi ki, iç ve dış ilmi çevrelerde bir alay konusu olmuştu. Bu hareketlerden birisi bir Paştû Edebiyât Târîhi'nin uydurulması idi. Bu işin yapılması için eski bir yazma eserin bulunması gerekli idi. Bunun için ilk önce eski bir Paştûca yazma eserin uydurulması söz konusu oluyordu. Böyle bir eserin uydurulması için, Muhammed Hâşim'in başbakanlık döneminin son yılları, yâni 1945-46 sıralarında Afganistan'ın Maârif Bakanı ve Hâşim'in yeğeni olan Muhammed Nâim'in özel emri üzerine Abdülhay Habîbî adlı bir Paştûca yazarın başkanlığı altında bir heyet kuruldu. Şâirler ve yazarlardan oluşan bu heyet bir müddet sonra (Putâ-Hazana) yâni (Gizli Hazîne) adlı bir şâirler ve yazarlar tezkiresi uydurdular. Bu tezkirede Paştû şiirinin târihi, Hicrî birinci yüzyıla kadar çıkarıldı. Bu çalışmalar gûyâ çok gizli olarak yürütülmüştü. Fakat bu eserin adı duyulur duyulmaz ülkenin ilim ve kültür çevreleri hemen bu işin altında ne gibi amaçların yattığını farkettiler. Fakat böylece bu tezkireye dayanarak bir Paştû Edebiyatı târihi yazıldı ve ilk Paştû edebî eserinin Hicrî birinci yüzyılda yazıldığı ortaya konuldu. Aslında Paştû edebiyâtı târihi 18. yüzyıldan önceye çıkmamaktadır. Kâbil'de düzenlenen Paştû dili ve edebiyâtı kongrelerinde Pakistan üniversitelerindeki Paştun profesörler dâhil bütün yabancı bilginler böyle bir Paştûca yazma eserin bulunmasını hayretle karşıladılar. Paştunculuk hareketinin kurucuları Muhammed Hâşim ve yeğenleri Muhammed Dâvud ve Muhammed Nâim hem siyâsî ve sosyal, hem de edebiyât ve san'at alanlarında Paştunların sâhip olmadıkları her şeyi onlara uydurtmak istediler.

Fakat bilindiği gibi Afganistan'da en yaygın dil Farsça veyâ daha doğrusu Dericedir. Sâmanlılar, Gazneliler, Selçuklular ve Timurlular zamânında yazılan ilmî, edebî ve târihî eserlerin büyük bir kısmı bugünkü Afganistan topraklarında bulunan Badahşan, Belh, Faryab, Herat, Gazne ve Kâbil

gibi şehirlerde meydana getirilmiştir. Bütün bu eserlerin dili Farsça veyâhut Derice'dir. Bugün Afganistan, İran, Sovyet Tâcikistanı, Hindistan ve Pâkistan'da konuşulan Farsça, bugünkü Afganistan topraklarına âid olan Aşkânî Pehlevîce veyâ kuzey Pehlevîcenin devâmı olan ve saray dili ve edebî dil anlamına gelen «Derî» dir. Afganistan anayasalarında bu dil her zaman «Derî» olarak yazılmıştır. Ancak, yedinci yüzyılda bu dil, bugün İran denilen Fars topraklarında yayıldıktan sonra, yavaş yavaş Farsça adını almıştır. Bugün İran'da Farsça olarak konuşulan bu dil Hicrî VII. yüzyıldan önce fazla yaygın değildi ve bu topraklarda çoğunlukla Türk şiveleri ve Sâsânî Pehlevîce veyâ güney Pehlevîcenin devâmı olan eski Farsça konuşuluyordu.

Afganistan'da Farsça veyâhud Derice bütün milletin müşterek dili sayılmaktadır. Ve şu ana kadar Afgan hükümetlerinin bütün çabalarına rağmen, bir kabîle dili olan Paştuca, çok zengin bir kültür ve edebiyât dili olan Farsça veyâ Dericenin yerini tutamamış ve tutamayacaktır. Fakat 1940-45 ten sonra Başbakan Muhammed Hâşim'in tuttuğu Paştunculuk politikası yüzünden Afganistan'da en fazla ezilen ve çeşitli baskı ve zorbalığa uğrayan kavimler arasında Ozbekler, Türkmenler, Kazaklar, Kırgızlar ve Hazaralar gibi Türk boyları oldu. Bunların mûsikilerinden dil ve edebiyâtlarına kadar kültürleri üzerine büyük bir çapraz işareti kondu. Afganistan'da Paştun milliyetçilik hareketinin temelini, şuurulu ve plânlı bir şekilde, daha önce de adı geçen Afganistan'ın çok zâlim, ruh hastası ve kompleksle dolu Muhammed Hâşim ve onun çok şımarık yeğenleri Dâvud ve Naim attılar. Hâşim ve Dâvud toplam olarak yirmi üç sene başbakanlık görevinde bulundular. Dâvud'un kardeşi Naim ise uzun müddet Maârif, Mâden ve Dışişleri bakanı olarak görev yaptı. Devletin ayrımcı politikasını Türklerin yaşadığı bölgelerde uygulayan adam, Muhammed Gül Muhmand adlı birisi idi. Afganistan Türklerinin dilini, târihini, kültürünü ve bütün varlığını yok etmeye çalışan bu adam. Muhammed Nâdir krallık tahtına oturunca Kâbil'e çağrıldı ve bir müddet sonra Türkistan'ın tam yetkili büyük valisi olarak görevlendirildi. Muhammed Gül Muhmand Türkistan'ın başşehri Belh'e ulaşınca fazla beklemeden yıkıcı faâliyetle-

rine başladı. İlk önce o bölgenin ileri gelenleri ve millî düşünceye sâhip kimselerini ya hâpishânelere attı veyâhut Afganistan'ın diğer uzak bölgelerine sürdü. Türkçe olan şehir, köy, kasaba ve sokak isimlerinin çoğunu Paştucaya çevirdi. Bütün okul ve dâirelerde tek geçerli dil Paştuca olduğuna dâir bir genelge çıkardı. Bütün Türkistan bölgelerinde Özbekçe, Türkmençe ve diğer Türk şivelerini konuşmak suç sayılırdı. Devlet bu ayrımcı politikasını o kadar ileri götürmüştü ki, Türkistan'da yaşayanlar sanki bu toprakların insanları değilmış gibi hükümetçe ayrı muâmele görüyorlardı. Muhammed Gül Muhmand tarafından uygulanan devletin bu politikası Türkistan halkının devlete karşı her çeşit iyimserliğinin kaybolmasına sebep oldu. Hattâ, Rusların zulmünden Afganistan'a göç eden bizim Buharalı kardeşlerimizin burada gördükleri zulüm ve adâletsizlikler, Rusların barbarlığından az değildi. Bu çeşit faâliyetler 1953-1963 arasında Dâvud'un başbakanlık döneminde en aşırı bir dereceye ulaşmış oldu. Devletin bu gayri millî politikası sâdece Türkleri hedef tutmuyordu. Paştun olmayan diğer bölgelerde de aynı politika uygulanıyordu. Bu arada Türkistanlılar kadar bu politikanın kurbanı olan başka bir kavim Hazaralardır.

Türk-Moğol karışımı olan Hazaralar, Afganistan'ın dağlık bölgelerinde yaşamaktadırlar. Hazaralar birkaç defâ katliâma uğramış ve her defâsında da ağır kayıplar vermişlerdir. Afgan hükümetleri Hazaraları bütün insan haklarından mahrum bıraktıkları halde bunların nüfus kesâfetlerini çok merak ederdi. Hazaraların nüfusunun hızla artması, Afgan hükümetlerinin gözü önünde her zaman korkunç bir görüntü gibi duruyordu. Hazaralar dağlık bölgelerde yaşadıkları için bir taraftan iklimin bozukluğu, öbür taraftan devletin onların sağlığı için hiç bir ilgi göstermemesinden ötürü, bu bölgelerde çeşitli hastalıklar meydana gelmiş ve yayılmıştır. Dâvud'un başbakanlık döneminde (1953-1963) devlet bunların soyunu yok etmek için başka yöntemlere başvurdu. Devlet plânlı bir şekilde gûyâ Hazaraların sağlığını korumak için özel sağlık ekiplerini bu bölgelere gönderdi. Bu sağlık ekiplerinin asıl amacı çeşitli aşılar ve ilâçlarla Hazaraları kısırlaştırmaktı. Fakat nasılsa Hazaralar devletin bu plânının farkına vararak, ekiplere başvurmaktan çekindiler. Ay-

nı zamanda çalışmak için Kâbil'e gelen binlerce Hazaranın gizlice öldürülmesi olayı da devletin başka bir plânı olarak çok geçmeden ortaya çıkmış oldu. Bu çeşit hareketler Hazara halkına karşı devletin ve özellikle Dâvud ve arkadaşlarının hâince emellerini bir kere daha ortaya koymuş oldu.

Böylece devlet ve millet arasında bulunması gereken iyi niyete dayalı sağlam ilişkiler gün geçtikçe bozulmaya başladı. Türkler dâhil Tâcıklar, Hazaralar, Nûristânîler, Baluçlar ve diğer kavimlerin dili, edebiyâtı, mûsikîsi ve geleneklerinin yok edilmesi için devlet ve özellikle Hâşim ve Dâvud'un yönetimi bu kavimlere karşı her çeşit yıkıcı ve bozucu plânları uygulamaktan kaçınmadı.

Afganistan müslüman bir ülke olarak her zaman derin bir islâmî inanç ve gelenek ile yaşamıştır. İslâm dîni târih boyunca bu topraklarda yaşayan kavimleri birbirine bağlayan çok etkili ve yapıcı bir unsur olmuştur. Bilindiği gibi islâm dîninde hangi kabileden olursa olsun islâm ümmeti kardeş sayılmaktadır. Önemli olan takvâ ve temizliktir. Afgan hükümetleri ise ülkenin menfaati bakımından bu birleştirici unsura asla önem vermemiş ve islâm kânunlarına göre hareket etmemişlerdir. Bu bakımdan ülkenin eğitim ve öğretim sistemi de müşahhas bir temele dayanmıyordu. Devlet görevi icâbı gençlere kendi millî ve islâmî mesuliyetlerini anlamakta yol göstermedi. Bütün kavimlerin millî ve târihî değerlerini ihtivâ eden Afganistan'ın millî kültürünün geliştirilmesinde ilgisiz kaldı. Genç nesiller gün geçtikçe kendi parlak millî ve târihî geçmişinden ve islâmî değerlerden uzaklaşıyordu. Devlet bilerek veyâ bilmeyerek ülkenin millî menfaâtını bozan yola gidiyordu. Devletin politikası birleştirici değil, belki her zaman halkı birbirinden uzaklaştırıcı olmuştur. Devlet organlarında görev yapan yüksek ve orta dereceli memurlar millî ve islâmî duygulardan yoksun oldukları için milleti soymaktan başka yaptıkları bir şey yoktu.

Afganistan zengin kültüre sâhip olan ülkeler arasında yer aldığı gibi bu topraklarda muazzam imparatorluklar kurulmuştur. Yabancı güçlere karşı Afganistan halkının verdiği mücâdele târih sayfalarında kayıtlı olan parlak belgele-

ridir. İngilizlerle üç defâ savaşı ve sonunda Amânullah Han zamânında tam istiklâlini elde edebilen bu topraklarda yaşayan insanların kahramanlığı bilinen bir gerçektir. İslâm dininin bu topraklarda yayılmasından sonra bu ülkede yetişen âlim, şâir ve san'atçıların sayısını göstermek sayfalar tutar. Belh ve Herat gibi şehirler yıllar boyunca ilim ve san'at merkezi olarak hem bölgenin hem de dünyânın ilmi hareketlerinde kendi izini bırakmıştır. Ali Şir Nevaî, Abdurrahman Câmî ve Behzat gibi yüzlerce âlim, şâir ve san'atkâr Herat okulunda yetişmişlerdir. Afganistan'ın resmî mezhebi olan Hanefî mezhebinin kurucusu İmam Ebu Hanîfe'nin babasının doğum yeri Kâbil'in 40 km ilersinde bulunan Çarikâr şehridir. Târih boyunca Afganistan müstakil ve tarafsız bir ülke olarak siyâsî hayatını sürdürmüştür. İkinci cihan harbinden önce Orta-Doğu'da sâdece iki müstakil müslüman ülke vardı: Birisi Türkiye, diğeri ise Afganistan'dı. Târih boyunca Türkiye ve Afganistan arasında bulunan an'anevî dostluk ve kardeşlik ilişkileri herkesçe bilinen ayrı bir gerçektir (Bu konuda çok muhterem dostum ve kardeşim Sayın Doç. Dr. Mehmet Saray Bey geniş ve değerli çalışmalar yapmışlar ve yapmaktadırlar).

Afganistan hükümetlerince yürütülen yanlış politika yüzünden ülkenin eğitim, öğretim ve kültür sistemlerinde ortaya çıkan eksiklik ve bozukluk neticesinde genç nesiller arasına yabancı ideolojileri sızmaya başladı. Bu ideolojilerin ülkenin millî ve islâmî değerleri ve târihiyle hiç bir irtibatı yoktu. Bu ideoloji komünizm propagandası idi. Ruslar'ın Afganistan'ın siyâsî ve sosyal durumunun değerlendirilmesinden vardıkları netice şu idi. Ülkenin mes'ul yöneticileri toplumun millî, islâmî ve târihî değerleri ile bağılıkları kopmuş ve millet ile devletin arasında bulunması gereken sağlam ilişkiler bozulmuştur. Binâenaleyh Ruslar «dostluk» adı altında Afganistan'ın çeşitli sahalarında yardım etmeyi teklif ettiler. Afgan hükümetinin bu teklifler üzerine attığı ilk adım Afganistan'da görev yapan Türk subay, profesör ve danışmanlarının dostça ve kardeşçe yaptıkları hizmet ve yardımlarına son verip onların yerinin Ruslarla doldurulması oldu. Ruslar ile çok yakın dostluk plânı çizen ve Afganistan'ı bu yola sevkeden adam Muhammed Dâvud idi. Dâvud

ve onun çevresinde bulunan bir takım insanlar, Afganistan halkı tarafından hiç bir zaman tasvîb edilmemiş şahsî kararlar ile Afganistan'ı Rusların nüfûzu altına soktu. Bir ülkenin millî ve sosyal değerlerini yıkmakta tecrübeli olan Ruslar, Afganistan'ın işgal plânını hazırladılar. Devlet organları, bir grup hâin, çıkarıcı, gayri millî ve islâm şuûrundan yoksun insanların nüfûzu altında olduğu için ülkenin geleceğini düşünen ve Rus dostluğundan kaygı duyan çevrelerin sözü etkili olamıyordu. Ülkenin mes'ul yöneticileri öyle bir gaflet uykusuna dalmışlardı ki, millî ve islâmî çevrelerin uyarıları bunları uyandıramadı. Ruslar tam bir mahâret ile yetiştirdikleri uşaklarını ülkenin çeşitli idâri ve kültürel organlarına öyle yerleştirmişlerdi ki, devlet asla farkına varamadı. Durumun ilginç tarafı şu idi ki, komünizm propagandası yapan kimselere karşı devlet müsâmaha gösteriyor ve vatansever insanların ufak bir hareketini büyük bir titizlikle bastırıyordu. Rusların kullandıkları başka bir taktik de ülkenin politikasını ellerinde tutan sosyete çevresine sızılmaktı. Bu çevreden ele geçirdikleri adamlardan en yetkilisi Muhammed Dâvud idi. Dâvud mağrur, makâma düşkün ve ülke yönetiminde kendi şahsî düşünce ve kararlarına dayanan bir adamdı. Onun kurduğu politikalardan birisi de Paştun milliyetçiliğinin şiddetlendirilmesi ve diğer kavimlerin varlığının yok edilmesi idi. Dâvud bu politikayı Rusların teşviki ile o kadar hızlandırdı ki, «Paştunistan» adı altında, Pâkistan topraklarında yaşayan Paştunların bölgelerini Afganistan'a bağlamak ve Afganistan'ın kuzey bölgelerini yâni Türkistan'ı Ruslara teslim etmek istiyordu. Ruslar Pâkistan'a karşı Dâvud'un bu politikasını destekliyorlardı. Fakat Afganistan'ın bütün topraklarına göz dikmiş olduklarından yalnız kuzey bölgelerin verilmesine kanâat göstermediler. Elllerinden geldiği kadar Afganistan ve Pâkistan gibi iki müsülman ülkenin dostluk ve kardeşlik ilişkilerini gerginleştirip kendilerini Afganistan'ın destekleyicisi olarak gösterdiler. Hattâ şu anda bile Afganistan'ın kukla hükûmeti aynı politikayı takip ediyor ve «Paştunistan» adı altında Sovyetlerin yayılma politikasına kuklalık görevini yerine getiriyor. «Paştunistan» mes'elesinin nasıl ortaya çıkıp geliştiği ve Afganistan toplumunda ne gibi menfi izler bıraktığı ve şu an bi-

le Afganistan'ın dışında bulunan bir takım insanların bu mes'elenin gerçek yüzünü bilmedikleri için bunu destekledikleri konusu geniş bir açıklamayı gerektirmektedir.

Afganistan, daha önce söylediğimiz gibi, çeşitli kavim ve kabilelerden oluşan bir ülkedir. Aynı kavimler Afganistan topraklarının dışında da yaşamaktadır. Paştunlar ve Baluçlar hem Afganistan'da ve hem de Pakistan'da yaşarlar. Özbekler, Türkmenler, Kazaklar, Kırgızlar ve diğer Türk boyları hem Afganistan'da, hem İran'da hem de Sovyet ve Çin topraklarında yaşamaktadırlar. İran veyâhut Âriyan asıllı Farsça konuşanlar hem İran, hem Sovyet hem de Çin'de vardır. Bu kavimler târih boyunca bu günkü topraklarda yaşamışlar ve bu ülkelerin insanları sayılmaktadırlar. Böyle bir durum aşağı yukarı bütün ülkelerde görülmektedir. Bugün her ülkenin muayyen siyâsî ve coğrafi hudutları vardır. Kimse bir ülkede yaşayan insanların bir kısmı başka bir komşu ülkede yaşıyor diye, o ülkenin toprağının bir kısmını kendi topraklarına ilhak etmeye kalkışmamalıdır. Çünkü o zaman dünyanın bugünkü haritası bu şekilde kalmaz.

Bugün Afganistan'da yaşayan insanların hepsi Afganistan'lıdır. Kendine mahsus bir kültürü, geleneği ve târihi vardır. Târih boyunca sevinçlerini ve kederlerini berâberce paylaşan bu insanlar, bundan sonra da kabîle adı ile değil ülke adı ile yaşayacaklardır.

Bugün Rus işgâline karşı bütün Afganistan müslüman halkı birlikte mücâdele vermekteler. Afganistan Türklerinin kuzey bölgelerinde başlattıkları cihad tam bir düzen ve disiplin ile sürmektedir. İşgalci Ruslara verdirdikleri zâyiat az değildir. Bilindiği gibi düşman çok modern silahlara sâhip olduğu için insanlık dışı hareketlere girişmektedir. Kızıl ordu sivil halkı korkutmak ve mücâhidlere yardım etmelerine mânî olmak için elinden gelen cinâyetleri işlemektedir. Toplu katliâmlar, yağmalar, kimyevî silahlar kullanma, insan yakma gibi bin çeşit cinâyeti işleyen Ruslar, yine barıştan ve insan haklarından söz etmektedir.

31 Aralık 1982'de Afganistan'ın işgâlinin üçüncü yılı dolmuş ve dördüncü yılına girmiştir. Bu üç yıl içerisinde Afga-

nistan halkı işgâlcilere karşı büyük mücâdele verip düşmanın bu hareketinin haksızlığını dünyâya gösterdi. Ruslar ise milletlerarası bütün kânunlara aykırı olarak Afganistan halkına karşı her çeşit cinâyeti işlemekten çekinmeyip kukla bir rejimi millete zorla kabul ettirmeye çalışıyor. Afganistan halkı aslâ bu zorbalığa boyun eğmeyeceğini ve geleceğini kendi kendine tâyin etmekte kararlı olduğunu açık bir şekilde isbatlamıştır. Afganistan'da yaşayan müslüman halk düşmana karşı cihad îlân ettikten sonra işgâlcilere ağır darbeler indirmeye başladı. Bugün mücâhid grupları arasında iç ve dış politika bakımından bazı anlaşmazlıklar mevcut ise de, müşterek düşmana karşı tek bir vücut gibi mücâdele vermektedirler. Afganistan Türkleri, diğer kardeşleri ile birlikte, vatani işgâlcilerin elinden kurtarmak için bu millî mücâdeleyi sürdürürlerken, ülkenin kuzey ve kuzey-batı bölgelerinde yaşayan Türkler mücâdelelerini daha düzenli ve faydalı bir şekilde yapabilmek için «Vahdet-i İslâm-ı Afganistan» adı altında bir cemiyet kurmuşlardır. Bu cemiyet işgâlcilere karşı mücâdeleyi Afganistan Türklerinin siyâsî hüviyetini gerçekleştirmek mücâdelesi ile birlikte sürdürmektedir. Afganistan işgâli üçüncü yılını doldururken ülkenin büyük bir kısmı mücâhidlerin kontrolü altında bulunmaktadır. Rusların kontrolü altında bulunan bölgelerde ise işgalci kuvvetler sâdece gündüzleri, o da tankların içinde, gezebiliyorlar. Zaman, kendi hürriyeti ve vatani için can veren Afganistan müslüman halkının lehine ve hunhar düşmanın aleyhine gelişmektedir.

En kısa zamanda hak ve adâlet bayrağının bu topraklarda dalgalanacağını ve bâtil güçlerin ne kadar büyük olursa olsunlar, hak karşısında yenileceğini, Afganistan halkının yenilmez mücâdelesi gösterecektir.

EKİM İHTİLÂLİNDEN SONRA SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE MANAS DESTANI ÜZERİNDE OYNANAN OYUNLAR VE BASKILAR*

Mehmet İsa ARAL

Rus Çarlığı devrinde olduğu gibi, ekim ihtilâlinden sonra Sovyetler Birliği'nde gayri Rus milletlerin târihini, edebiyâtını, örf-âdetlerini, dillerini, dinlerini ve dolayısıyla o milletlerin öz benliklerini yok etme akımı daha da güçlendirildi. Sovyetler Birliği'nde edebî yönden olan baskılar ve Rus olmayan milletlerin edebiyâtı ile ilgili oynanan çok yönlü ideolojik oyunlar, hedef alınan milletlerin millî edebiyâtında onarılması güç derin yaralar açtı. Buna en canlı misâl olarak Kırgız Türkleri'nin Manas Destanı'nı gösterebiliriz.

Kırgız Türkleri arasında geniş bir kahramanlık hikâyesi hâlinde son asıra kadar yaşayıp gelen Manas Destanı, İslâmîliğin Türk halkına söylediği ilk büyük dstandır¹. Dstandanlar, milletlerin büyük işler yapmak için kendilerine güven duymalarında, çeşitli sosyal ve târihî sebeplerle unuttukları ve uzaklaştıkları millî öz benliklerine geri dönmelerinde, yeniden doğarak büyük millet olmak, hürriyet ve istiklâllerini korumak veyâhut kaybetmiş oldukları istiklâllerini

* IV. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (20-25 Eylül 1982, İstanbul) tebliğlerinden.

1 Resimli Türk Edebiyatı Târihi. Fasikül; 4, sayfa 269 S. Banarlı.

yeniden kazanmak için davranıp kalkınmalarında da rol oynamıştır². Manas Destanı yukarıda belirtmiş olduğumuz unsurlara en canlı örnek diyebiliriz. Çünkü, Kırgız Türkleri arasında ve dolaysıyla Türk dünyasında canlılığını koruyan dil, din, millet, bağımsızlık, töreler, örf-âdetler ve folklor bakımından ilhâm kaynağı vazifesini gören bir destan özelliğini sürdürmektedir. Her milletin destanı yoktur. Bâzi milletler destan edebiyâtına EPOPEE ARTİFİCİELLE denilen yapma ve sun'î destanlarla katılmışlardır. Değişik Avrupa milletlerine mensup fikir ve san'at adamlarının bir çoğu ilhâmalarını eski Yunan, Lâtin ve Şark milletlerinin destanlarından veyâ mitolojilerinden almışlardır. Çünkü bir milletin destanı, daha doğrusu tabîi (epope naturelle) ve millî destanı olabilmesi için o milletin târihinde şöyle şartlar bulunması gerekir:

1. Millet, halk hayâlinin efsâneler yaratmaya elverişli bulunduğu ve en eski iptidaî devirlerde yaşamış olmalıdır.

2. O milletin târihinde unutulmaz tabîat olayları, büyük savaşlar, göçler, istilâlar, yeni yerlerde yeni vatan kurmak gibi halk hayat ve hâfızasını nesillerce meşgûl edecek hâdiseler bulunması gerekir³.

Destan yaratılması ile ilgili bu iki maddede gösterilen olaylar Kırgız Türklerinin Manas Destanı'nda aynen mevcuttur. Destanlar, gerek târih, gerek fikir ve san'at bakımından büyük değer taşırlar; Târihi aydınlatır, fikir ve san'at hayatına kaynak olurlar. Târih bakımından destanların kıymeti şuradadır ki, bâzi milletlerin millet hâline gelmeleri târihin çok eski çağlarında meydana gelmiştir. Bunların hayatı târihten önceki zamanlara uzanır. Böyle milletlerin târihlerinin başlangıcını bulmak ekseriya mümkün değildir⁴. Kırgız Türklerinin Manas Destanı islâmî devrin başlangıcı yâni İslâm dîni yayıldıktan sonra peydâ olup, son asıra kadar bütün devri başından geçirmesi destana bu târih özelli-

2 Resimli Türk Edebiyatı Târihi. Fasikül; 1, sayfa 5 S. Banarlı.

3 Resimli Türk Edebiyatı Târihi. Fasikül; 1, sayfa 7 S. Banarlı.

4 Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. Fasikül; 1, sayfa 2.

ğini de kazandırmaktadır. Netîce îtibârı ile Kırgız Türklerinin canlılığını son asıra kadar koruyan Manas Destanı Kırgızların gizli kalmış târihine ışık tutma özelliğine de sâhip tir. Çünkü, destan Kırgızların geçmişteki sözlü edebiyâtı ve ansiklopedisidir.

Destanların millî birliğini uyandırmak, milletleri tanıtmak ve yaşatmak yolundaki kudretini gösteren örneklerden biri İran misâlidir. İran'ın millî kültürünü ve istiklâlini muhâfaza eden, eski İran hayât, medeniyet ve kahramanlığını kudretle canlandıran İranlıların millî destanı «Şehnâme» nin büyük tesiri vardır. Şehnâmenin şâiri bunu aşağıdaki beyitle şöyle belirtmekte:

**Besi rênc bürdem sâl-i si
Acem zinde kerdem badin pârsi.**

«Şu otuz yıl içinde çok sıkıntı çektim (fakat) bu Farsça ile Acemi dirilttim...» diyen «Şehnâme» nin büyük şâiri Fırdevsî bizzat bu hizmetinin farkındadır. Nitekim Fırdevsî'nin destanıyla bir kalkınma hamlesi yapan İran dili, İran kültür ve edebiyâtı Türk saraylarının hâkimiyetinde gelişerek kısa zamanda Şarkın belirli klâsiklerinden biri olmuştur. Hâli hazırda canlı destan özelliğini koruyan «Manas» destanı bu yönden ele alındığında Türk dünyâsı ve Türkoloji dalı meşgul olan uim adamlarımız için bulunmaz, paha biçilmez bir araştırma dalı özelliği taşımaktadır. Kırgızistan Cumhuriyetinde son yıllarda göze çarpacak şekilde bu hususta araştırmalara başlanmıştır. Sovyetlerin komünist ideolojisine ters geldiği, millî birliği ve berâberliği koruduğu için Ekim ihtilâlinden sonra Manas Destanı'na karşı zaman zaman basın ve yayın organları vâsıtasıyla türlü kaba hücumlar yapıldı. Fakat destanı yasaklamak için yapılan bütün art düşünceli oyunlar, baskılar netîce vermedi. Sonunda Manas Destanı Kırgız Türklerinin millî destanı olarak canlılığını sürdürmekte. Bu uğurda Kırgızistan'ın yılmaz milliyetçi yazarları güçlü mücâdeleler vererek destana sâhip çıktılar ve bununla ilgili güçlü mücâdelelerini hâli hazırda da devâm ettirmektedirler.

MANAS DESTANININ KONUSU VE MUHTEVİYATI HAKKINDA KISACA BİLGİ

Kırgız Türkleri'nin kahramanlık destanı olan Manas Destanının konusu ve muhteviyâtı özellikle asırlardan beri târih sahnesinde kaybolmadan gelen Kırgızların hayât dünyasını aksettirmektedir. Kırgızlar asırlardan beri bildiklerini, iyi-kötü, dost-düşman, yaşayış, yaratılış, cemiyet hakkındaki düşüncelerini, ahlâk kurallarını bu destanda toplamışlardır⁵.

Destanın muhteviyâtı târih akışı içinde, güçlü-kuvvetli düşmana yenilerek ezâ-cefâ çeken, talân edilip türlü yerlere başını alıp giden Kırgız Türklerini birleştirerek, ata-babası yaşayıp gelen ANA VATANA geri döndüren, bu maksada yetişmek için büyük kahramanlıklar gösteren Manas Bâtırın kahramanca sürdürmüş olduğu savaşları ve maksatları destanın esâsını teşkil etmektedir. İşte bu sebepten olsa gerek, Sovyetler Birliği'nin basın yayın organları destanın millî birlik ve berâberlik konusu üzerinde fikir yürütürken ve ona karşı hücumla geçerken destanın millî destan olmadığı, gerici unsurları içinde topladığını beyân ede geldiler. Çünkü, destan şimdiki komünist ideolojiye açıktan açığa ters geliyordu. Aynı zamanda Kırgızistan'da kendi emellerine ulaşmaları için yapıla gelen edebî cinâyetlere engel teşkil etmektedir. Buna burada bir misâl vererek geçelim. Ekim ihtilâlinde sonraki yıllarda Türkistan gazetelerinde destanla ilgili sert tartışmalar olmuştur. Rus komünist rejimin organı olan gazeteler bu destanın yerli halk arasında milliyetçiliği ve pantürkizm ülküsüne hizmet edeceğini iddia ederek, destanın yayınlanmasına karşı çıktılar. Komünist partisinin resmî yayın organı olan «Türkestanskaya Pravda» gazetesi, bu destan hakkında parti görüşünü açıklayan bir yazıda aşağıdaki fikirleri öne sürüyordu: «Manas Destanı ilim bakımından çok değerli bir eser olmakla berâber, Kırgızların ve başka Türklerin kültür bakımından gelişmelerine zararlı bir

5 Kırgız Sovyet Ensiklopediyası 4. Tam sayfa 155.

istikâmet verebilir. Bundan dolayı biz bu destana karşı çok ihtiyâtlı davranmalıyız...»⁶

Yine P. Kuşner adlı bir yazar «Revoljutsionny Vostok» dergisinde şu fikirleri ileri sürmüştür; «Manas Destanında İslâm dîni boğucu ve öldürücü bir tesir yapmıştır. İslâm dînine uymayan kısımlar çıkarılmış ve yerine İslâmiyet'e uygun hikâyeler konulmuştur⁷». İşte bu ifâde Ekim İhtilâlin-den sonra Türkistanda, Türkistanlıların millî edebiyâtlarını bozarak sahteleştirme, onların asırlardan beri ulaşarak gelen zengin millî edebiyâtlarını kıskanarak-çekemeyerek, onların öz benliklerini yok etmenin, geçmişlerini unutturmanın yolu olduğunu açıkça göstermektedir. Bu kayıtlar ve ifâdeler Manas Destanı üzerindeki siyâsî bir baskının mevcûdiyetini açık türde gözler önüne sermektedir. Bu siyâsî baskılara rağmen son zamanlarda Kırgız edebiyâtı üzerinde çalışanlar, kendi çalışmalarına yeniden canlılık vermişlerdir. İslâmiyet'e uygun hikâyeler konulması mes'elesine gelince; orjinal dînî bölümler çıkarılarak yerine sahte yazılmış şimdiki komünistlik rejime ters gelmeyen kısımlar eklenmiştir. Bu da, Manas destanında Ekim ihtilâlin-den sonra sahte bölümler eklendiğinin delilidir. İşte bu baskı şimdiki komünistlik rejimin Türkistandaki özelliklerinden biridir diyebiliriz. Aynı zamanda bu tür baskılar edebî cinâyetin tâ kendisidir. Komünist rejimin edebî cinâyetlerine en canlı misâllerden biri Manas destanına yapılan 1952 senesindeki baskı ve dolayısıyla destan hakkındaki konferansdır. Frunzede yapılan işbu konferans konusunda tebliğın sonunda daha ayrıntılı bilgi vermeye çalışacağız.

MANAS DESTANI'NIN SAHNEYE KONULMASINDAN SONRAKİ BASKILAR

Kırgız Türklerinin her bir devri «Manas» ile birlikte (edebiyâtın çeşitli türleri) yüzlerce eserlere şahittir. Fakat, çoğunun bugüne kadar ömür sürememesinin başlıca sebep-

6 «Türkestanskaya Pravda» 1924. No. 23 (300).

7 P. Kuşner. «Revoljutsionny Vostok» 1927 No. 23 sayfa 159-161.

lerinden biri, onların ülkü ve mefkûrevî yönden o kadar zengin olmamasıdır diyebiliriz. «Manas Destanı» na gelince durum bütünüyle başkadır. Aşağıdaki Kırgız ata sözü bunu açık türde ortaya koymaktadır: «Taza altındı dat baspayt, ming cıl cerde catsa da». Bunu Türkiye Türkçesine çevirirsek: «Saf altın paslanmaz, bin sene yerde yatsa da»⁸. İşte bu Kırgız ata sözü Manas Destanının kıymetini kısa ve öz fikirle sembolleştirmektedir. Destanın sahneye konulması da ayrıca büyük bir mes'ele olmuştur. Bu hususta «Ala Too» dergisinde çıkan bir yazıda; «... 1946 senesinde Manas Operasının birinci variantı yazıldı. Mart ayında Kırgız sahne seyircilerine takdim edildi. O zamanki tesirlerin çoğunluğu eserin iyi hazırlandığı ve seyircilerin iyi karşıladığını gösteriyor. Elbette bu birinci variantta az-çok hatâlar yok değil. Fakat opera ile ilgili o zamanki tenkitlerin tek yönlü, tek taraflı olduğu şüphesiz...»⁹ denilmektedir.

Operaya karşı olan tenkitleri dâimâ Rus kritikçileri yazmışlardır. Meselâ, H. Lvov yazmış olduğu bir kitabında Manas operasına karşı şöyle fikir bildirmiştir; «Sahneye koyanlar opera güftesi ile ilgili hatâlarını daha da derinleştirmişlerdir. Dekorasyon süslemelerinin görülmeyen güzellikte olması için elden gelen bütün çabayı göstererek, kahramanları çok güzel (ipek, kadife) giyindirip-kuşandırmışlar. Netice itibâriyle Manasın destânî şekli temsilde bozularak gösterilmiştir». Buna dergide, işte böyle sathî, maksatlı tenkidlerin doğrultusunda «Manas» operasının Merkez Komitesinin 1948 senesinin 10. Şubat'ında B. Muradeli'nin «Uluu Dosttuq» yâni «Büyük Dostluk» operası ile ilgili yanlış kararına dayanmışlardır. Neticede «müziğinin şekli ve güftesi sun'î kabul edilerek, yazarların emekleri boşa gitmiştir¹⁰. diye cevap verilmekte. İşte böyle baskılar sonunda ne yazık ki «Manas» operası sahneden alınarak oynanması yasaklanmıştır. Fakat bunun aksine halk operayı çok büyük sevinçle karşılayıp seyretmişti. Yillardan sonra 1965 senesinde opera ye-

8 Bekmurza Cumabayev. Manas Teatrda. «Ala Too» çurnalı 1966. No. 7 sayfa. 146-Frunze.

9 Aynı makale sayfa 147.

10 Aynı makale sayfa 147.

niden sahneye konuldu ve öncekinden daha büyük sevinç ve kutlama ile karşılandı ve seyredildi. Tiyatro salonları ağzına kadar kapalı gişe oynadı. Her oyundan sonra alkışlarla uğurlandı. Fakat 1965 senesinde sahneye konulan «Manas» operası ne yazık ki orjinal hâlini koruyamadı. Yeniden yazılmış, yeniden bestelenmiş şekli idi. Öyle olsa da sahnelerden silinemedi. Fakat, yapılan bu kaba müdâhale Manas destanına yapılan en büyük edebî cinâyetlerden biri olarak kaldı. Çünkü Sovyetler Birliğinin komünistlik rejimi kendi hayâtîyetini sürdürüebilmek için gayri Rus milletleri dâima her yönden baskı altında tutmak mecbûriyetinde olduğunu hiç bir zaman hatırdan çıkarmamaktadır. Bunu da her yönden siyâsî, edebî, kültür ve ekonomik yönden sürdürmektedir.

KIRGIZİSTAN'DA KOMÜNİST YAZARLAR VÂSİTASIYLA MANAS DESTANINA KARŞI BASKI SİSTEMİ

Kırgız Türklerinin târihini, millî geleneklerini, örf-âdetlerini, fikir ve düşüncelerini, millî oyunlarını içinde saklayan Manas destanına Kırgızistandaki yerli komünist yazarlar vâsîtâsiyle de baskı sistemi uygulanmakta. Bu baskı hâlihazırda da devâm etmektedir. Meselâ, «Leninçil Caş» gazetesinde Aalı Tokombayev imzâsı ile yayınlanan «Epos cönündö eki ooz söz» yâni «Destan hakkında iki ağız söz» başlıklı Manas destanı ile ilgili makâlede şöyle fikir bildirilmekte; «Destan-günlük olayların, şimdiki devrin taleplerini, vazifelerini başarabilecek eser değildir. Destanda bir çok türlü bölümler var. Cehâlet devrinin ziyanlı dinleri, filozofileri, inanışlar ve totemleri, öc-intikâm, millî kine âit bölümler olması ihtimâl. Destanı tabîî türü ile halka sunmak doğru değildir. Radyo ve televizyondan bunu vermek veyâhut iyice elekten geçirmeden, edebî yönden, cemîyet yönünden siyâsî önemi iyice araştırılmadan, iyice kontrol edilmeden yayınlanması faydalı değildir. Bu gibi hareketler kendi başına buyruk demektir...»¹¹

11 Aalı Tokombayev. Epos cönündö eki ooz söz. «Len. caş» 1979 13 Ekim.

Yazar Aalı Tokombayev makâlesinde bu hususta daha ileri giderek «Manas» destanını çok tirajda basılıp çıkarılması mes'elesinin iyi netice vermeyeceğini hatırlatarak, bu fikrin hatâlı hareket olduğunu belirtmektedir. Daha doğrusu onun bu tenkidi şâir Sagımbay Orazbakuulu'dan yazılıp alınan ve 1978 yılında Manas Destanının birinci cildi ile ilgilidir. Çünkü Aalı Tokombayev bu eserin hazırlanıp çıkarılmasına dâvet edilmediği için bu sebepten böyle tenkidî yola başvurmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

MANAS DESTANI'NIN KADERİ İLE İLGİLİ KONFERANS VE NETİCESİ

1940 senesinin sonlarında bir milyon mısradan meydana gelen Kırgızların kahramanlık destanı «Manas» hakkında tartışmalar başladı, tenkidler ve baskılar ağırlaştı. Destan feodal devrin kalıntısı olarak gösterildi. Sonunda «Manas» destanı ile ilgili konferans yapıldı. Bu mes'eleyi açık şekilde bütün çıplaklığı ile ortaya koyan en önemli mâlûmat 1977 yılında Kazakistan'ın baş şehri Alma-Ata'da «Çazuucu» yayınevi tarafından «Caş Muundar» yâni «Genç nesiller» adlı kitapta yayınlandı. Kitabın yazarı merhum Muktar Avezovuulu'dur. Bu kitabın önsözünde «Manas» destanının kaderi ile ilgili konferans hakkında şöyle denilmektedir; «... 1952 yılının Temmuz ayının 3'ünde Kırgızistan'ın baş şehri Frunzede büyük konferans açıldı. Konferans Manası öğrenme konferansı diye küçültülerek gösterildi. Konferansın birinci vazifesi «Manas» destanının kaderini tâyîn etmekten ibâretti. Konferansa Sovyetler Birliği'nin bütün dört bucağından ünlü edebiyâtçılar dâvet edildi. Elbette onların çoğunluğu yazarlardı. Onların arasında Manasçılar da vardı. Konferans salonu öğretmen ve üniversite talebeleri ile doldu. Konferansa Kırgızistan Cumhuriyeti'nin parti ve hükümet çevreleri de katıldı. Daha doğrusu bütün aydınlar, işçiler, kolhozcular konferansa büyük önem verdiler. Halk konferans salonunun etrâfına toplandı. Toplanan halkın çoğunluğu Frunzede yaşayan yerli halk idi. Salonun etrâfında toplanan halk saatlerce konferansın neticesini merakla bekletiler. Ne zaman ki, konferans salonunun penceresi açılarak, Kırgızistan komünist partisinin o zamanki başkanı

Razzakuulu dışarıda toplanan halka destan «Halkın öz malı olarak kabûl edildi» diye haber verdi, bu haber Frunzede büyük sevinçle karşılandı, kutlamalar bir kaç gün devâm etti¹². «Manas» Destanı böylelikle büyük bir engeli aşmış oldu. Büyük Kazak yazarı Muktar Auvezov, Konferansda söylediği sert nutku ile buna sâdece Kırgızların kendilerinin karar verebileceğine işâret etti. Böylece dört ciltlik Sayakbay Karalauulu ondan sonra 1978 yılında Sağımbay Orazbakuulu rivâyetleri yayınlandı. Sovyet yazarları tarafından yapılan yüzüzlük derecesine kadar dayanan tenkitler, Kırgızistan'ın milliyetçi aydınları tarafından alaşağı edilerek, «Manas» destanının kendi canlı hayâtını devâm ettirmesine gerekli ortam sağlandı. Sonuç olarak kısaca belirtmek istersek, Sovyetler Birliği'nde, bilhassa müslüman Türk cumhûriyetlerinde edebî cinâyetlerin ardı kesilmemekte, ideolojiye ve siyâsete ters gelen her edebî eser büyük baskılara mâruz kalmaktadır.

12 Muktar Auvezov. 1977 «Çaş Muundar» 1977. Çazuucu basma-kanası. Alma-Ata. Kitabın ön sözünden alındı.

İSTANBUL FETİH DERNEĞİ «ALLAH» SESLERİYLE ÇINLADI *

SAYRA ORKAN

Geçen hafta cumartesi günü İstanbul'da ilgi çekici bir konser verildi.

İstanbul Fetih Derneği'nde, **Kubbealtı Klâsik Türk Müsîkisi Korosu** tarafından tertip ve icra edilen bu konser, dinleyicilerden birçoğunun gözlerini yaşarttı.

Koroyu teşkil eden 11 genç hanımla 12 genç erkeğin çoğu üniversite öğrencisi. İşin en güzel ve saygı duyulacak tarafı, gençlerin hepsinin Türk Müsîkisine gönül vermiş, hizmet gurur ve heyecânıyla biraraya gelmiş kişiler olmaları.

Şef Yusuf Ömürlü ise, asıl mesleği mimarlık olmasına rağmen, ömrünün büyük bir kısmını müsîkiye hasretmiş, tamamen amatör bir zihniyetle Türk Müsîkisine çeşitli hizmetler vermiş bir müzisyen... Birçok kitap ve derlemelerinin yanı sıra, müsîkimize yaptığı en değerli hizmetlerinden birisi de, böyle bir koroyu yürütebilmesi, yaşatabilmesi...

Konserin birinci bölümünde, **Mâhur** makamındaki eserler, kusursuz, mübalâğasız adeta bir Enderûn müsîkisi tavrı ile icra edildi.

Eyyübî Mehmet Bey, İsmail Dede, İbrahim Ağa, Fehmi Tokay'ın eserlerinden sonra, merhûm Münir Nurettin Selçuk'a ait ve yine Mâhur makamındaki

Vur pençe-i âlî'deki şemşîr aşkına

güfteli eser (Mehter Marşı) dinleyenleri yürekten coşturdu...

Konserin en güzel ve alâka çekici üçüncü bölümü ise tek kelime ile mükemmeldi.

Zira yirmibeş kişilik gencecik bir koronun, inceden incede hissedererek, en küçük nüansına dikkat ederek icra ettiği ilâhîler, dinleyenleri hem şaşırttı, hem ağlattı.

Şef Yusuf Ömürlü'nün derlediği, **Müstear, Segâh, Hüz-zam ve Rast** makamlarındaki ilâhîler, genç ve kültürlü san'atkarların sesinde bir başka mânâ ve güzellik kazandı.

İşte bizce, müsîkiyi sevmek, hizmet etmek ve temsil edebilmek de budur.

Sağol **Yusuf Ömürlü**, teşekkürler genç ses ve saz san'atkarları...

* Tercüman Gazetesi, 2.6.1983.

FÂTİH'İN TERTİP ETTİĞİ SÜNNET ŞENLİKLERİ * (SÛR-İ HÛMÂYUNLAR)

Doç. Dr. Ali Haydar BAYAT

G i r i Ő

Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehzâdeler için yapılan sünnet düğünleri sarayı olduğu kadar, toplumu da hareketlendiren törenlerdendi. Bu Őenliklere saray ve devletin ileri gelenleri ile berâber fark gözetilmeksizin sünnetin yapıldığı Şehrin halkı da katılırdı. Bu bakımdan yenilen yemekleri, misafir ağırlamaları, mükâfatları, hediyeleri av ve spor gösterileri, donanmalardaki kandilleri, fişekleri seyirlik oyunları ve daha birçok bölümleri ile sÛr-i hÛmâyunlar Türk Kültür Târîhi'nde o devir cemiyet hayâtının bir aynası durumundadır (18/a).

Osmanlı saray Şenlikleri ile aynı dönem Rönesans Avrupası Şenlikleri arasında, içindeki gösteriler bakımından bâzı benzerlikler bulunmakla berâber esash farklar mevcuttu:

— Rönesans Şenlikleri bir Şâir veyâ yazarın önderliği ile genellikle yazılı bir metin ile bir bütünlük meydana getiriyordu. Bu bakımdan da yarına kalıcılığı oluyordu.

* IV. Millî Türkoloji Kongresinde Tebliğ edilmiştir. 19-23 Ekim 1981.

Osmanlı şenlikleri ise bu fikirden yoksundu.

— Rönesans şenliklerini meydana getiren san'atlar bir gelişim veyâ değişimle günümüze kadar gelebilmiş, yeni fikir ve yapılara yol açmış, ya da bozularak kalıntı olarak yaşayabilmiştir.

Osmanlı şenlikleri ise, kalıcı bir sonuç bırakmadan XVIII. yüzyılın ortasında ortadan kalkmıştır. Bir çok bakımdan Avrupa şenliklerine olan üstünlüğünden bir iz kalmamıştır (1/a).

— Bizce en önemli fark ise: Rönesans Avrupası şenliklerinin saray duvarları içindeki mutlu bir azınlık için yapılmasıydı. Halk ise bu şenliklerden ancak donanma gösterilerini gece sokaklardan veyâ evlerinin pencerelerinden seyredlerdi.

Buna mukâbil Osmanlı şenliklerinde saray ve halk bir arada ve berâberce eğlenmekteydi. Saray mensupları, devlet adamları ve halk birbirleriyle kaynaşmıştı. Bu şenliklerde verilen ziyâfetlerde zaman zaman Oğuz Han'dan beri devâm edegelen «Yağma» geleneği icâbı ziyâfette kullanılan kaşık, çatal, çanak v.s. dâvetliler tarafından yağma ediliyordu (10). Meselâ Kanûnî'nin tertip ettiği 1530 yılı sünnet şenliğinde ziyâfette kullanılan kap kacaklar, ilim adamları da dâhil olmak üzere bütün dâvetliler tarafından yağmalanmıştı (20). Görülüyor ki Osmanlı şenlikleri belli bir zümreye hitap eden kapalı bir san'at anlayışına sâhip Avrupa şenliklerinin aksine olabildiğince açık ve halkın tavrını, temâyülünü gösteren bir karakter taşır (18/b).

Osmanlı şehzâdelerinin sünnet ve evlenme düğünlerini «Sûr-i Hümâyûn» denirdi. Sünnet şenliklerinde yalnız şehzâdeler değil, onlarla berâber binlerce fakir çocuk da sünnet ettirilirdi.

Sünnet şenliklerine yabancı devletler, imparatorluğun sivil erkânı, yüksek rütbeli subaylar, kadılar dâvet edilirdi (6). Genellikle on, onbeş gün süren bu şenliklerden bâzıları çok daha uzun devâm etmişti (III. Murad'ın 1582 sünnet şenliği elli beş gün sürmüştü). Sünnet merâsimlerinin munta-

zam geçmesi için bir «sünnet emîni» tâyin edilir ve onun emrindeki memurlarla şenliğin eksiksiz bir şekilde yapılması temin edilirdi. Zirâ binlerce dâvetlinin ağırlanması hayli güç ve külfetli bir işti (19).

Osmanlı sünnet şenlikleri XV. asırda Edirne'de, XVI. asırdan sonra da IV. Mehmed'in 1675 de Edirne'deki sünnet şenliği dışında hep İstanbul'da saray bahçelerinde veyâ ekserî At Meydanı ile Ok Meydanı'nda yapılmaktaydı. Bu sâhalara saray halkı ve dâvetliler için çadırlar kurulurdu.

Bu şenliklerde, en yüksek devlet adamından en fakir halka kadar herkese ziyâfetler verilir, orta oyunları, halk oyunları, spor gösterileri yapılır; çeşitli yerlerden gelen hüner sahipleri akıl almaz gösterileriyle halkı eğlendirirdi. Eğlenceler sırasında ilim adamlarıyla san'atkârlar için toplantılar tertip edilir, dîni, ilmî ve edebî sohbet ve münâzaralar yapılırdı. Geceleri tertip edilen donanma gösterileri ile şenlik alanı binbir gece masallarına dönerdi.

Şenliklerin bir özelliği de geçit törenlerinin mevcûdiyeti idi. Törende önde şehzâdeler, arkasında devlet adamları nahiller ve şekerden yapılmış bahçeleri, hayvan figürlerini taşıyanlar geçirdi. Daha sonraki günlerde esnaf teşkilâtı kendilerini sembolize eden bayrak ve sahnelerle geçerler, hediyelerini pâdişâha takdîm ederlerdi. Buna mukâbil pâdişâh da onlara ihsanda bulunurdu.

Şenliklerde her gün çocukların bir kısmı sünnet edilirdi. Sarayın cerrahbaşısı tarafından sünnet edilen şehzâdeleri de sünnetleri sırasında sadrâzâmın tutması âdetti (26/b). Sünnette kesilen deri parçası altın bir tepsi içinde şehzâdenin annesine gösterilir ve karşılığında kıymetli hediyeler alınır-
dı (3).

Sünnet olan şehzâdeye şenliklerden sonra sarayda ayrı bir dâire verilir ve buraya annesi ile kız kardeşinden başka bir kadının girmesine izin verilmezdi (26/a). Sünnet şenlikleri ile berâber bazen hanım sultanların evlenme merâsimleri de yapılırdı.

Sünnet şenlikleri hakkında ayrıntılı bilgiler edebî bir

tür olarak yalnız Osmanlı Türklerinde görülen (23) sûrnâmelerle günümüze kadar gelmiştir. Sûrnâmeler, eski hayâtın zevk, eğlence, oyun, spor gelenek ve görenekleri târih çerçevesi içine sığmayan ayrıntılara kadar anlattığı ve resimlendirdiği için, devrin sosyal hayâtını bütün canlılığıyla belirtmiş olur (25).

FÂTİH'İN TERTİP ETTİĞİ SÜNNET ŞENLİKLERİ

861 H / 1457 Sünnet Şenliği :

Ortaçağ'da Belgrad, jeopolitik yönden önemli bir merkezdi. Osmanlı Devletinin Avrupa'da, kuzeyden gelecek tehlikelere karşı tutunabilmesi için bu şehre sâhip olması gerekiyordu. Fakat aynı şehir Avrupa için, Türk istilâlarına karşı Orta-Avrupa'nın kapısı durumundaydı. İlk defâ II. Murat zamânında Evrenesoğlu Ali Bey'in başarısız kuşatmasından sonra, ikinci defâ Fâtih, Belgrad seferinin muvaffakiyetle sonuçlanması için 1456 yazında 150.000 kişilik bir ordu, 300 top ve 200 parçalık bir filo ile şehri kuşatmıştı. Bu muhasarada Rumeli Beylerinin şahsî menfaatlerini ön planda tutmaları sonucu sefer sonuçlanamamış ve bu arada Fâtih de bir düşman mızrağı ile kalçasından yaralanmış ve Edirne'ye dönmüştü (5/a, 27).

Bir müddet Edirne sarayında dinlenen Sultan, Belgrad seferinin başarısızlığını unutturmak için (8) oğulları Bayezid (1450-1512) ile Mustafa'yı (1451-1474) muhteşem bir düğünle sünnet ettirmeye karar verdi. Bu sırada Amasya'da bulunan Bayezid yedi, Manisa'da bulunan Mustafa da altı yaşında bulunmaktaydı. 1457 baharında çıkarılan bir emirle çevredeki hükümdarlara, il beylerine, serhat gâzilerine, kadılarına, şeyhlere, şâirlere hediyelerle «okuyucular» yollandı. Bu arada Edirne ve çevre halkı da dâvet edildi. Memlekette canbaz, maymuncu ve buna benzer mârifetleri olan «şenlik ehli» kim varsa düğüne yollanılması emredildi (17).

Şenliğin tanzîmi için vazifelendirilmiş memurlar bu düğün için gerekli yiyecek, içecek malzemelerini, sofraları, kapacak bardak, çadırları temin etmeye başladıkları sırada

şehzâdelerle sarayları halkı da buldukları vilâyetlerden dâvet edildikleri Edirne'ye doğru yola çıkmışlardı (8).

Şenlik alanı olarak Edirne'de Tunca ile Meriç nehirlerinin birleştikten sonra aktığı istikâmette nehrin ortasında bulunan 30 km. uzunluğunda mümbit bir ada seçilmişti (20). «Ada Çayırı» (13), «Ada» ismiyle tanınan bu toprak parçasının bir kısmı meskûn, kalanı çayır olup Anadolu ve Rumeli askerlerinin davar ihtiyâcını karşılamakta, ekinlerinden de köylüler faydalanmaktaydı (22).

Sultan'ın otağı ve tahtı adanın en müsâit bir yerine kurulmuş devlet erkânının çadırları da Fâtiḥ'in otağının etrâfında halka şeklinde yerleştirilmişti (9/a). Ayrıca diğer dâvetliler için tahta perde ile çevrili avlular, küçüklü büyüklü ren-gârenk çadırlar kurulmuştu (22). Ehlikeyiflere de nehir boyunca yerler hazırlanmıştı (9/a).

Şehzâdelerin şehre yaklaştığı duyulunca bütün devlet erkânı onları karşılamaya koştular. Töre gereğince ayakları altına nehir boyunca yeşil yaygılar sere sere atlaslarla süslü çadırlarına yerleştirildiler (9/a). Daha sonra davetliler de protokolde kendileri için ayrılan çadırlara, Edirne halkı da kısım kısım şenlik alanına gelmeye başladılar. Fâtiḥ Ada'ya gelip otağına yerleştikten sonra merâsim başlamış oldu. Şenlik alanı o kadar kalabalık olmuştu ki Hoca Sadeddin'in ifâdesi ile «kalabalıktan ayak ayak üstüne, vücut vücuda sarılmış, ayaklar birbirini ezmekten şikâyetçi, göğüsler sırtlara yaslanmış; yeni gelenlerin önü, önceden gelenlerin ardı, öndekilerin omuzları arkadan gelenlerin dayanağı olmuştu» (9/a).

İlk gün Sultan Fâtiḥ'e ilim adamları, şeyhler, beyler, yiğitler takdim edildi. Takdim merâsiminden sonra Fâtiḥ ilim adamlarını çevresine oturttu. Sağına müftü (Şeyhülislâm) Molla Fahreddin-i Acemî'yi *, soluna ise Molla Ali Tûsî'yi **,

* Aslen İran'lı olan molla Fahreddin, Molla Fenâri'nin medresesinde onun yardımcısı olmuş, ilmi, kanaâti ve şahsiyeti ile kısa zamanda kendini tanıtmış ve ikinci Murat zamanında müftü (Şeyhülislâm) olmuştu. Hadis ilminde devrinin bir otoritesi olarak kabul edilen Fahreddin 865H/1460 da Edirne'de vefat etmiş ve Dârü'l-Hadis Câmii önünde gömülmüştür. Fetva süresi 30 yıldır. (Abdülkadir Altınsu, Osmanlı Şeyhülislâmları, Ank., 1972, s. 4-5) .

karşısına da Hızır Bey Çelebi *** ile Sultan'ın tabibi Molla Şükrullâh**** (8) oturmuş ve diğer ilim adamları da derecelerine göre bunların sağında ve solunda yer almışlardır. Ümerâ ile vüzerâ da Sultan'ın karşısında «kef sine urup» saf durmuş ve bu meclisin etrâfını muhâfızlar iki koldan sarmışlardı (12/a).

Önce güzel sesli hâfızlar tarafından okunan Kur'an-ı Kerim ilim adamları tarafından tefsir edilmiş, daha sonra da sual cevap tarzında münâzara (9/a) açılarak dinî konular yanında akli ilimlerle ilgili problemler de ortaya atılmış ve bu arada şâirler kasidelerini Sultan'a arz etmişlerdi (2, 13, 24).

İlmî sohbetlerin sonunda yemek vakti geldiğinden kıymetli kumaşlardan yapılmış örtüler döşenerek sofralar kurulmuş; altın, gümüş kâse ve tabaklar içinde çeşitli yemekler sunulmuştu (12/a). İkram edilen yemekler arasında yağlı dana lar, kuyruklu koyunlar, kuzu çevirmeleri, tavuk kızartmaları, kaz, ördekten yapılmış leziz yemekler; çorbalar, zerdeler, reşîdiyye (nişasta ve şekerden yapılmış tatlı) muhalle-

** İran'da doğan Molla Ali devrin bilgilerini orada öğrendikten sonra II. Murat zamanında Bursa'da Çelebi Sultan Mehmet medresesinde İstanbul'un fethinden sonra da, Zeyrek medresesi müderrisi olmuştu. Fâtih'in emri ile Gazali'nin Tehâfüt'ü biçiminde Zahr adını verdiği eserini yazmıştır. (Hoca Saadeddin, Tâcü't-Tevârih «İ. Parmaksızoğlu neşri», 1979, C. 5. s. 87-90).

*** Nasreddin Hoca torunlarından olan Hızır Bey, Molla Yegân'ın öğrencisi ve damadı olmuş, dinî ilimlerde devrinin bir otoritesi idi. Bilgisinin yüksekliği, hâfızasının kuvveti, boyunun kısalığından dolayı «ilim dağarcığı» olarak tanınmıştır. Fâtih tarafından Sivrihisar'dan İstanbul'a getirilerek bu şehrin ilk kadısı tayin edilmiş ve bu vâzifede iken 863H/1458-9 da vefat etmiştir. Arapça, Farsça, Türkçe şiirleri vardır (Osmanlı müellifleri, Meral Yayınevi, 1972, C. 1, s. 337, Hoca Saadeddin, Tâcü't-tevârih (İ. Par. Neşri) 1979, C. 5. s. 80).

**** Amasyalı olan Molla Şükrullah, bilgisi, fazileti ve irfânıyla halkın saygı duyduğu bir kıymet idi. İkinci Murad ile Fâtih Sultan Mehmed'e müşâvir olmuştu. Fâtih'in katında büyük değeri vardı. Tabâbet ve musikî ilimlerine de vâkıftı. Hammer Fâtih'in özel hekimisi olduğunu söyler. 894H/1488-9 da vefat etmiş ve Şeyh Vefa türbesine gömülmüştür (Osmanlı müellifleri, C. 1, s. 443; Tâcü't-tevârih, C. 5, s. 84).

bi, mamûniyye (acı badem kurabiyesi), güllaç, tüffâhiyyeler (elma tatlıları) ikram edilmişti. Bu arada gül suyu, misk ve amberle hazırlanmış şeker ve meyve şerbetleri değerli bardaklar içinde takdîm edilmiş (21); daha sonra da şekerden yapılmış bademli, fıstıklı, kişnişli, çam fıstıklı darçınlı, karantfilli çerezlerle berâber, yemekte yenilen fazla yemekleri hazmettirici ve mideyi kuvvetlendirici misk ve amber terkipli tertipler getirilmişti. Daha sonra yemekten ziyade, seyretmesi insana daha büyük zevk ve haz veren şekerden mamûl câmiler, kaleler, bahçeler, köşkler mecliste hazır bulunanların takdîrine sunulmuştu (22). Her ilim adamının önüne konan sinilere yukarıdaki muhtelif şekerlemelerden konularak herkesin hissesine düşeni hizmetkârı futasına koyup evine götürmüştü (2, 9, 12/a, 17), sofradan kalkıldıktan sonra yine Kur'an ve şiirler okunmuştu.

Ziyâfetten artan yemekleri toplayan yoksullar bir müddet rahat ettiler. «Niceleri fakir gelip zengin gitti» (2, 15).

Ziyâfet bitince Sultan Fâtih istirahatete çekilmiş çevresindekiler de çadırlarına dönmüşlerdi. Daha sonra elçiler ve devlet büyükleri etek öpmek için huzûra gelerek saç ve peşkeşlerini takdim ettiler. Gelen hediyeler arasında güzel câriyeler, genç delikanlı esirler, altın ve gümüş tabak, kadeh, sürâhi, kaşık ve tepsiler; Türk, Macar Frenk elbiseleri, sincip, sansar, Bulgar samurları, Anadolu ve Rus vaşak kürkleri; nefis Bursa, Şam, Kefe, Yezd ve Frenk kumaşları (22) vardı. Buna mukâbil Fâtih de hediye getirenlere ihsanda bulunmuş, hil'atler giydirmiştir (2, 12/a).

İkinci Gün

İkinci günü toplantıya Edirne'nin önde gelen şeyhleri dâvet edildi. Onlara da gereği gibi hürmet ve ikram olundu. Şeyhler de tarikatleri mücibince Sultan'a saygılarını gösterdiler. Daha sonra tevhitler okundu, zikirler yapıldı. Mânevî yönden ruhları doyurucu konuşmalar ve sohbetler yapıldı. Ziyâfetten sonra dâvetlilere ihsanları verildi (9/a, 17).

Üçüncü Gün

Üçüncü gün vezirlere, komutanlara, beylere ziyâfet ve-

rildi, sohbet edildi. Yemekten sonra silâhşörler meydana girip hünerlerini gösterdiler. Silâh tâlimleri, «Bir nice günlük yoldan seyirtilen» at yarışları yapıldı. Yarışmadan sonra bütün yarışanlara mükâfatlar verildi (2). Kemankeşler, nişanları ve çelik levhaları deldiler; yüksek sııklara dikilmiş altın ve gümüş kupaları at sırtında dört nala koşarken vurup delen okçular, mükâfat olarak vurduklarını aldılar. Ayrıca başarı gösterenlere mükâfatlar verildi, rütbeleri arttırıldı (9/a).

Dördüncü Gün

Dördüncü gün halka ziyâfet verildi. Kurulan sofrada fakirler, yetimler, dullar doyuruldu ve sevindirildi (9/a). Ve halka para saçıldı (8).

Şenliğin süresi kaynaklarda farklı olarak zikredilmektedir. Aşık Paşa üç (2), İbn Kemal yedi (12/a). Müneccimbaşı otuz gün kadar devam ettiğini (13) yazar. Şenlik düzenine bakarak, düğünde hazır bulunan Aşık Paşa'nın söylediğini kabûl etmek gerekmektedir.

SÜNNET ŞENLİĞİ EĞLENCELERİ

Bu şenlikte çeşitli memleketlerden gelen san'atkârlar, enteresan hünerleriyle davetlilere hoş vakit geçirtmişlerdir. İbn Kemâl'in ifâdesiyle «bunları seyredenler onları sihirbaz zannederdi» (12/a). Gösterilerde bir çocuk toprağa gömülerek üzeri iyice örtülmüş; buna rağmen çocuk sesleri açık seçik işitilebilir şekilde kendisine sorulara cevap vermiş (1/d), bir binici atının üzerinde ayakta, hiç bir yere tutunmadan şenlik alanına dört nala girmiş (1/b); silâh, ok atma, binicilik, at yarışları, kılıç döğüşleri yapılmıştı (16). Türk ip canbazları yaptıkları gösterilerle bu san'atta diğer milletlere nazaran çok daha hünerli olduklarını göstermişlerdir (1/c).

Geceleri yapılan donanma eğlenceleri şenliğin en beğenilen gösterileri olmuştur. Geceleri ateşbâzların ateşlediği «çarh-ı devvar» şimşek fişekleri ortalığı yıldızlarla dolduruyor ve gündüz gibi aydınlatıyordu (12/a).

Gündüzleri Devlet Erkânı ve diğer davetliler için sohbet ve eğlence meclisleri kuruluyor, yer yer ud, tambur, ney, barbut *, şeştar **, rebap *** dan meydana gelmiş fasıl heyetleri dâvetlilere müzik ziyâfeti veriyor, kadın şarkıcılar da çenge **** «çeng urup» sesleri ile dinliyenleri hayran bırakıyorlardı (22).

Şenlikten önce Fâtih, Vidin vâlisi Hasan Beyzâde İsa Bey'e Arnavut, Evrenesoğlu İsa Bey'e de Macaristan topraklarına akına çıkmalarını emretmişti. Şenliğin sonunda görevlerini başarıyla yerine getiren beyler, akınlarda topladıkları ganîmetlerle dönmüşler ve Sultan'a kıymetli peşkeşlerini sunmuşlardı (9/a, 13).

Sünnetten bir müddet sonra iyileşen şehzâdeler, vâlisi buldukları vilâyetlere dönmüşlerdir.

Ziyâfetleriyle, peşkeşleriyle ve gösterileriyle bu şenliğin sonraki Pâdişah şenliklerinde izlediğimiz düzeni ve olgunluğu getirdiği görülür: Birinci gün ilim adamları arasında münâzara ve sohbet, ikinci gün, tarikat ehlinin kabûlü, üçüncü gün devlet erkânının kabulü ve sportif gösteriler, dördüncü gün halka ziyâfet, ihsanlar; ayrıca şekerlemeler, şekerden yapılmış câmi, köşk, bahçelerin mevcûdiyeti ilerideki şenliklerin sırasını hatırlatır. Ancak şenlikler büyüdükçe program zenginleşmiş ve bu sıraya bir kaç ilâveler yapılmıştır (16/c).

877 H / 1472 Sünnet Şenliği

1472 senesinde devletin doğu sınırlarında Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tehlikeli bir duruma gelmişti. Fâtih, vaziyetin ciddiyetine rağmen, moral kazanmak için Kastamonu Sancak Beyi olan oğlu Cem (1459-1495) ile Trabzon'da

* Barbut (Barbet) : Kopuza benzeyen Sasanî devri İrani'nin ünlü çalgısı.

** Şeştar: Türk harp'i olarak tanınan altı telli bir saz. Kucak çeng'i gibidir.

*** Rebap: Çok yaygın telli ve yaylı bir saz. Kenence ve kemanın atalarından sayılır.

**** Çeng: Türk mûsikisinde vaktiyle çok kullanılmış, bugün terkedilmiş bir saz. Harp'in ilkel şeklidir (Yılmaz Öztuna, Türk mûsikîsi Ans. 1969-1976, C. 1, s. 97/b, 142/b; C. 2, s. 284/a, 171/b).

bulunan Bayezid'in oğulları Abdullah (1465-1485) ile Şehinşâh'ı (1464-1511) İstanbul'da sünnet ettirmeye karar verdi. Sünnet düğünü için Saray-ı Atik seçildi.

Sünnete çevredeki devlet ve esnaf ileri gelenleri ile zengin fakir gözetilmeksizin İstanbul halkı da dâvet edildi (12/b). Düğün eğlencelerine 877 seferinin ilk günlerinde (8 Temmuz 1472) başlandı (9/b). Şenlikte kurulan sofralarda şeker şerbetleri, çeşitli yemekler ikram edildi. Dâvetliler çeşitli hediyeler getirmişlerdi. Bunlar arasında top top kıymetli kumaşlar vardı. Fâtih de hediye getirenlere mukâbele olarak çeşitli hediyeler vermiş ve sünnet esnâsında da etrâfa altın ve gümüş paralar saçtırmıştı (12/b).

Ziyâfetlerden sonra civar memleketlerden getirtilen «ibretnüma üstadlar acib ve garib» hünerlerini göstermişler ve buna karşılık Sultan tarafından san'atkârlara hil'atler giydirilmiş ve bol bahşış dağıtılmıştır.

Bu şenlikte Fâtih'in nedîmi İsfehan'lı Molla Hamidi Farsça bir kasîde, şâir Seyid Aynî-i Tirmizî de 37 beyitlik kasîde-i târihiye sunmuştu. Aynî'nin kasîdesinin bir kısmı ile târih beyti şöyledir:

Tutdı âkı kamu âvâz-ı kûs-i devletün
Çalınur her dem-be-dem enfüsde tabl-i haşmetün
İy Muhammed Han nakdi kimse inmez kadrüne
Dürr-i bahr-i Âl-i Osman kimse bilmez kıymetün
Tan mı iy Hürşîd-i evc-i saltanat Sultân Cem
Efser-i Keyvân'a ta'n eylerse pâ-y-i rifâtün

.....
Şol kadar bârân-ı hânun bi-nihâyet yağdı kim
Cümle bu milki serâser aldı sili ni'metün

.....
Misr-ı rûyün şâm-ı bûyün hakkıçün cân ü dilün
Virdiler her subhü şâm iy Şeh düa-yı devletün
Kamu ilde yazılır «Nasrun min Allah» nusretün
Cümle dilde dinilür «Fethün karîbün» fırsatün
Kilk-i rahmet yazdı çün devrinde hatt-ı mağrifet
Noktasın mahvitdi mâhi yine zây-i zahmetün
Tâ kıyâmet sermedi zulmetde kalurduk eğer
Olmasa âlemde iy Hürşîd-i tâbâb tal'atün

Âfitâb-ı bürc-i devlet bendeperver Şâh-i Cem
Sâye salsa bâşuma n'ola Hümâ-yı himmetün

.....
Vâcibe Mâh-i Saferde sordular bir handan gönül
HURREM OL TÂRİHİ DÜR DİDUM REVAN BU
SOHBETÜN
377/1472 (7)

Sünnet eğlenceleri günlerce devâm etmiş, şehzâdelerin sünnet sonrası iyileşmelerini müteakip, Cem Sultan dışındakiler vilâyetlerine yollanmışlardı. Fâtih'in Cem Sultan'ı yanında alakoymasına sebep, o günlerde Uzun Hasan'a doğru çıkacağı sefer dolayısıyla, İstanbul'da yokluğunda hükûmet niyâbetini ona bırakmak istediğindendi. Nitekim, Fâtih bu sefer sırasında Şehzâde Mustafa ile Bayezid'i yanına almış ve sünneti henüz yapılmış olan 13 yaşındaki Cem'i de, yanına ehliyetli vezir ve müşâvirler bırakarak hükûmet niyâbetine memur etmişti (5/b, 7).

Görüldüğü gibi bu şenliğin 1457 Edirne sünnet şenliği kadar tantanalı geçmemesine sebep, Fâtih'in önünde vakit geçirmeksizin halletmesi gereken Akkoyunlu probleminin bulunmasıydı. Bu bakımdan uzun uzadıya eğlencelerle vakit geçirmek istemediği görülmektedir.

855 H / 1480 Sünnet Şenliği

Fâtih ölümünden bir sene önce imparatorluk topraklarında sükûnetin bulunduğu 1480 yılında Bayezid'in oğulları Ahmed (1465-1512) Korkud (1467-1513), Mahmud (1475-1507), Alemşah (1466-1512), Selim (1470-1520) ile Cem'in oğlu Oğuz Han'ı (1474-1483) İstanbul'da Saray-ı Atik'te şenlikle sünnet ettirdi.

Takriben bir ay kadar süren sünnet şenlikleriyle berâber, Fâtih Bayezid'in oğlu Abdullah'ı (1465-1483) Bayezid'in bir müddet önce ölen oğlu Mustafa'nın (1451-1474) kızı Ferahşâd Sultan ile evlendirdi (12/c, 21). Sünnet şenliklerinden sonra Abdullah Manisa'ya, Ahmed Çorum'a, Selim Amasya'ya babasının yanına yollandı. Diğer torunlarını Fâtih yanında alakoydu.

Rivâyete göre Fâtih sünnet sonrası torunlarına babalarını mı yoksa dedelerini mi daha çok sevdiklerini sormuş.

Ahmed dışındakiler dedelerini daha çok sevdiklerini, Ahmed ise babasını sevdiğini söylemiş. Bu hâdiseden sonra Fâtih ölümüne kadar Ahmed'le meşgul olmamış ve sevgisini ondan esirgemmiştir (12/c).

B İ B L İ Y O G R A F Y A

- 1 — And, M. : Kırk Gün Kırk Gece, İst., 1959, a) 2-5, b) 16, c) 33, d) 110, e) 127.
- 2 — Aşık Paşa: Aşıkpaşaoğlu Târîhi (Hz. Atsız), İst., 1970, s. 164-166.
- 3 — Boratav, P. N. : 100 Soruda Türk Folkloru, İst., 1973, s. 193.
- 4 — Bursa'lı Mehmet Tahir : Osmanlı Müellifleri, İst., 1972, C. 1, s. 443.
- 5 — Danişmend, I. H. : İzahlı Osmanlı Târîhi Kronolojisi, İst., 1972, a) 279, b) 325.
- 6 — D'Ohssoon : Hârem-i Humâyun, İst., 1972, s. 14-15.
- 7 — Ertaylan, I. H. : Sultan Cem, İst., 1951, s. 15-20.
- 8 — Hammer, J. : Devlet-i Osmâniye Târîhi, İst., 1332, C. 3, s. 34-35.
- 9 — Hoca Saadeddin : Tâcü't-tevârih (Hz. İ. Parmaksızoğlu), İst., 1979, C. 3, a) 22-27, b) 101.
- 10 — Gökalp, Z. : Türkçülüğün Esasları, İst., 1970, s. 179.
- 11 — Kaplan, M. : Eski Türklerde Ziyafet Geleneği ve Fâtih Sultan Mehmet'in Oğulları İçin Yaptırdığı Sünnet Dügünü, İstanbul'da tıp öğreniminin 500. yıl dönümü, İst., 1971, s. 29-33.
- 12 — Ibn Kemal : Tevârih-i Al-i Osman (VII. defter) (Hz. Ş. Turan), Ankara, 1957, a) 139-143, b) 296-298, c) 521-522.
- 13 — Müneccimbaşı Ahmed Dede : Müneccimbaşı Târîhi, İst., 1974, s. 318-319.
- 14 — Nâmık Kemâl : Osmanlı Târîhi, İst., 1972, C. 2, s. 67-68.
- 15 — Neşri : Kitab-ı Cihannüma (Hz. Unat-Köymen), Ank., 1957, C. 2, s. 725-726.
- 16 — Nutku, Ö. : IV. Mehmed'in Edirne Şenliği, Ank., 1972, a) 1, 140, b) 9, 80, c) 32-34.
- 17 — Orhonlu, C. : Sünnet Dügünü, İslâm Ansıkl., İst., 1970, C. 11, s. 246.
- 18 — Oztelli, C. : Yağma Geleneği, TFAD, İst., 1963, C. 8, s. 3080.
- 19 — Oztuna, Y. : Büyük Türkiye Târîhi, İst., 1978, C. 8, s. 144.
- 20 — Rifat Osman : Edirne Sarayı, Ank., 1957, s. 107.
- 21 — Tansuğ, T. : Şenliknâme Düzeni, İst., 1961, s. 7.
- 22 — Tursun Bey : Târîh-i Ebu'l-Feth (Hz. M. Tulum), İst., 1977, s. 84-91.
- 23 — Türk Dili ve Edebiyatı Ansıkl., İst., 1977, C. 2, s. 391-393.
- 24 — Uzunçarşılı, İ. H. : Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, Ank., 1945, a) 112, b) 368.
- 25 — Uzunçarşılı, İ. H. : Osmanlı Târîhi, Ank., 1975, C. 3, s. 15-18.

I. SAN'AT ve İLİM ESERLERİNİN TENKİDİ

F. A. TANSEL

Ölümünün onyedinci yıldönümü dolayısıyla Prof. Dr. Fuad Köprülü (4 Aralık, 1890—28 Haziran, 1966) 'nün aziz hâtirasına !

Aslı Yunanca **kritikos** kelimesinden gelen **critic**, hükmetme ma'nâsını ifâde eder. Dilimizde **critic** karşılığı olarak kullandığımız **tenkid**, **nakd** kelimesinden türemiştir; **nakd**, bir şeyi satın alırken verilen akçe, bir başka deyişle kıymet ölçüsüdür ve **tenkid**'in, en geniş anlamlı ta'rifî, birşeye kıymet biçme, o şeyi kıymetlendirme demektir.

Birşeyi kıymetlendirirken, onun yalnız iyi değil, kötü tarafları da gözönüne alınır ; iyi kadar, kötü cihetler de kıymet biçmeğe yarar. İyi tenkidlerde fikirler inceden-inceye düşünülerek, delillere dayanılarak, te'sire kapılmaksızın, garazden uzak kalınarak öne sürülür. San'at eserlerinin tenkidinde, böyle eserler bedi'î his ve heyecânları yansıttığından tamâmıyla objektif kalmak mümkün olamaz; tenkid eden, o eseri bedi'î bakımdan kıymetlendirirken kendisinde bıraktığı te'sirden bahsetmeğe, dolayısıyla subjektif kalmağa mecbûrdur. Ancak, o eser hakkında başkalarının tenkidlerini de okumak, san'at tenkidlerinde tarafsız, objektif hükümlere varılması bakımından yardımcı olur.

Mehmed Âkif Ersoy'un, Âsım'a gönderdiği 9 Şubat, 1341 (1926) tarihli mektubunda, san'at eserlerinin tenkidinde şahsî duygu ve düşüncelere kapılmaksızın, tarafsız kalmanın güçlüğü üzerinde durulmuştur:

Evlâdım Âsım,

Vahdet manzûmesine âid mütâleanı okudum¹. Nazif Bey cesâretimi kırdı diyorsun ki doğru değil: Ma'lûm a, Nazif, hissiyyâtının son derece mahkûmudur. Her nedense, bu günlerde bana karşı pek büyük bir teveccühü var; ne yazsam beğenilecek tarafını arıyor. Arablar'ın bir sözü vardır:

Ve 'aynü'r-rizâ 'an kulli 'aybın kaliletün
Kemâ enne 'ayne's-suhtı tübdî'l-mesâviye

Rizâ gözü, hoşnûdî gözü bütün me'âyibe karşı görmez olur; nasıl ki gazab gözü, hiddet gözü yalnız mesâviyi meydâna çıkarır².

Sa'dî-i hakîm de,

Ne bined hüner dîde-î 'ayb-cûy

Ayıp arayan göz, hüner tarafını aslâ görmez der³. Bunun içindir ki intikâd ederken bî-taraf olmak hissiyyâta kapılmamak gayet müşkildir.

Memleketimizde tenkid, ötedenberi olduğu gibi, günümüzde de bu nev'in gerekli bulunduğu üstün seviyeye erişmemiştir. San'at değeri yönünden orta seviyeyi aşmayan şiirler, roman ve hikâyeler, makâleler, v.b. eserler, bunların şâir ve yazarlarına karşı dostça bağlılıklar, hissî za'af lar yüzünden, en üstün derecede gösterilmektedir. Öte yandan, böyle eserlerden çok daha yüksek seviyeye ulaşmış bulunan-

1 **Sebilü'r-Raşâd**'da yayımlanmıştır: Nu. 635, 12 İkincikânûn, 1340 (1925). **Mehmed Akif, Hayâtı ve Eserleri** adlı kitabımızda gerekli bilgi verilmiştir (İkinci basım, İrfan Yayınevi, İst., 1973, bk. **Umûmî İndeks, Vahdet maddesi**).

2 Memnûnluk, hoşnûdluk gözü, bütün ayıbları azaltır; lâkin öfke, kızgınlık gözü, yalnız kötü şeyleri ortaya koyar, meydâna getirir. Bu beyit, ünlü Arab şâirlerinden Mütenebbî (915—Ağustos, 955)'nin olduğu bildirilerek, az farkla, Nâmık Kemâl'in bir mektubunda da kaydedilmiştir (27 Ekim, 1888 tarihli bu mektup, **Nâmık Kemâl'in Mektupları** adlı, Türk Tarih Kurumu'na basılmakta olan eserimizin dördüncü cildindedir).

3 Mektup, Midhat Cemal Kuntay tarafından neşredilmiştir (İst., 1939, Semih Lutfi Kitabevi, s. 94).

lar ise, şahsî garazlar, siyâsî, v.b. sebepler yüzünden gözden kaçırılmağa, unutturulmağa çalışılmaktadır. **Zamân, saman satar** atasözümüzden de anlaşıldığı gibi, akıp giden yıllar, san'at sâhasındaki yersiz hükümleri de savurup geçer; ma'nevî hayâtı besleyip yaşatacak değerdekileri ise, ömürlerini sürdürmek üzere, tarih'in sînesinde lâyük oldukları yere emânet ve teslim eder.

San'at eserlerinin tenkidinde tamâmiyle tarafsız kalmanın imkânsız denilecek kadar zor olduğunu Voltaire'in **Critique (Tenkid)** başlıklı yazısından aldığımız sonuç paragrafı da çok iyi anlatır:

«Racine'in bir eşi daha yazılmaz tragediaları, hepsi tenkid edilmiştir; hem de ne kötü şekilde; çünkü tenkid edenler rakileriydi. San'at işlerinde en salâhiyyetle hüküm verecekler yine san'atçılardır. Doğru, amma, bu hâkimler de hemen-hemen her zamân ahlâkî bozulmuş kimselerdir. Mükemmel bir tenkidci, peşin hükümleri, hasedi olmayan çok bilgili, çok zevk sâhibi bir san'atçı olmalı; öylesini bulmak da kolay iş değil!... 4»

Memleketimizin fikrî, ilmi, siyâsî bakımlardan gelişmesinde mühim te'sirleri bulunan Fuad Köprülü, **İlim ve Tenkid** başlıklı makâlesinde san'at eserleri hakkındaki tenkidlerle ilgili fikirlerine yer vermiş, daha çok ilmi tenkid üzerinde durmuştur. Yayımlanmasından günümüze değin kırk yılı aşan zamân geçmekle berâber, içine aldığı fikir ve bilgiler bu gün için de geçerli bulunan bu makâlenin bütününe neşrini faydalı görüyoruz 5:

Güzel San'atlar'ın inkişâfında, hakikî ve geniş ma'nâsı ile **tenkid**'in bir rolü olup-olmadığı mes'elesi

4 Voltaire, **Felsefe Sözlüğü**, c. II., Türkçe'ye çeviren: Lutfi Ay, İst., 1944, Maârif Matbaası, s. 164.

5 **Ülkü mec.**, c. XIV., nu. 79, Eylül, 1939, s. 11 v.d. Bu makale, **İyi ve Doğru Yazma Usûlleri — III., Edebiyât — Kompozisyon, İlmî Araştırma ve Metodları** adlı eserimizin **Tenkid** hakkındaki bahsinde de yayımlanmıştır (İkinci, ofset basımı, İst., 1983, **Günlük Ticâret Te'sisleri**, s. 278 v.d.); bu basımında gözden kaçan üç tertib yanlışını, **Ülkü**'deki neşrini tekrâr gözden geçirerek tesbit ve aşağıdaki 7-9-uncu notlarda görüleceği üzere düzeltilmiş bulunuyoruz.

çok münâkaşa edilmiştir. Bu role büyük bir ehemmiyet atfedenler (vermeğe yönelenler) olduğu gibi⁶, büsbütün inkâr edenler, hattâ san'at tenkidini tamamıyla ma'nâsız ve zararlı bulanlar da yok değildir. Bence hakikat, bu iki zıd iddiânın ortasında bulunuyor. Münakıdın de bir san'atkâr olduğunu düşünmek, bu hakikati anlamaya kâfidir.

Tenkidin san'at sâhasında faydalı, veyâ faydasız olduğunu iddiâ edenler, münâkaşalarında devâm edersunlar; fakat mes'eleyi ilim sâhasına naklederek tenkidin ilmî hayâtın inkişâfı için lâzım olup olmadığını soracak olursak, buna hiç kimse menfî bir cevâb veremez. İlmî tenkid olmadan ilim hayâtının inkişâfına, ilmî cereyânların meydâna çıkmasına, hakikî ilim adamlarının yetişmesine imkân yoktur. Misâl aramağa hiç lüzûm yok: Etrâfımıza bir göz gezdirmekle bu hakikati derhâl anlayabiliriz.

Bizde san'at sâhasında olduğu gibi, ilim sâhasında da hakikî ma'nâsıyla tenkid yoktur. Meydâna çıkan⁷ herhangi bir eser, herhangi bir tedkik hakkında yazılan şeyler, eserden ziyâde müellifin şahsına âiddir: Müellifi ya yedi-kat gökün üstüne çıkarırız, yâhûd yedi-kat yerin dibine indiririz; ya'ni tenkid nâmına yazdığımız şey, hakikatte yâ bir **takriz**, yâhûd bir **hiciv**'dir. Tanzimât'tan evvel ve sonra edebiyâtımızda pek makbûl olan bu iki⁸ nevi⁸, ya'ni Orta-zamân zihniyetinin bu iki ibtidâ'î mahsûlü, aramızda hâlâ kıymetini kaybetmemiştir. San'at tenkidi nâmına yazılan yazılar gibi, ilim tenkidi unvânı altındaki mahsûller de, hâlâ bundan başka birşey değildir.

San'at tenkidinde subjektif unsur oldukça mühim bir yer alabilir; fakat ilmî tenkidde birinci şart objek-

6 Makale, kırk yılı aşan zamân önce neşredilmekle berâber, dil bakımından, günümüzde de kolayca anlaşılacak derecede sâdedir; ba'zı gençlerin yadırgayacaklarını tahmin ettiğimiz birkaç lugatinin anlamını parantez işareti içerisinde kaydettik.

7 Karş., çıkacak.

8 Krş., bu kelime eksiktir.

tif olmaktır. Bir eserin yanlışlarını, eksiklerini gösterip tamamlamak münakkıd için nasıl bir vazife ise, onun kıymetini, ehemmiyetini tebârüz ettirmek (belirtmek) , meydâna koyduğu yenilikleri anlatmak da o vazife cümlesindedir. Bunu lâyıkiyle yapabilmek için, münakkıdın o mes'eleler üzerinde çok geniş bilgisi ve husûsî tedkikleri olmak şarttır. İşte bundan dolayıdır ki ilim hayâtında tenkid, yeni başlayan gençlere değil, muayyen sâhalar üzerinde yıllarca müsbet mahsûller vermiş ve salâhiyeti kabûl edilmiş insânlara düşen bir iştir. Yoksa, mâhiyetini ve kıymetini lâyıkiyle anlayamayacağı bir eser hakkında yalan-yanlış hükümler vermek, yazanın ciddiyetsizliğini ve bilgisizliğini göstermekten başka birşeye yaramaz. Hakikî ma'nâsı ile ilmî tenkidten çok uzak olan böyle işlere kalkışacak yerde, sâdece kısa bir tahlil ile iktifâ ederek (yetinerek) hükümden sakınmak en doğru yoldur.

Bizim ilim âlemimizde, hattâ en geniş ve en yeni fikirli geçinmek isteyenlerimiz bile, Şark'ın kötü i'tiyâdlarından kendilerini hâlâ kurtaramamışlardır; bundan dolayı en objektif tenkidlere karşı derhâl sinirlenirler, asabî müdâfaalara kalkarlar, en objektif bir mes'elenin münâkaşası, derhâl şahsî bir söğüşme mâhiyetini alır. Her iki taraf da kendisini medhe ve karşındakini techîle kalkışır. İşte eski Şark zihniyetinin ve bu Şark ahlâkının hâlâ kurtulamadığımız meş'ûm bir mirâsı... Hâlbuki Garb'de birbirini çok takdir eden iki âlim, birbirlerinin fikirlerini, nazariyelerini, eserlerini samimî bir sûrette tenkid ederler; uzun münâkaşalara girerler⁹; hattâ ba'zı def'alar çok sert hükümler de verebilirler; fakat bundan dolayı münâkaşanın söğüşme ile ve techîl ile neticelenmesi icâbetmez; çünkü orada bir ilim ahlâkı, bir ilim san'atı vardır.

Memleketimizde ilim hayâtının inkişâfı için birinci şart, hakikî ma'nâsıyla ilmî ve objektif tenkidlerin meydâna gelmesidir. Bunun için, yüksek ilim müesse-

9 Krs., birleşik cümlelerin bu ikincisi atlanılmıştır.

selerimizdeki gençlere şimdiden objektif münâkaşalara girişebilmek için lâzım olan fikrî ve rûhî terbiyeyi vermeğe çalışmalıyız.

Rahmetli hocamız Fuad Köprülü'nün tam metnini verdiğimiz bu makalesinin neşrindenberi yaklaşık kırküç yıllık, yarım asra yakın zamân geçmiş bulunuyor; fakat ilmî tenkid nev'inde hâlâ, erişilmesi gerekli seviyeye ulaşmış değiliz. Garaz gözüyle, hakâretlerle, ta'rizlerle, şahsiyyâta dökülen; yâhud hoş-görürlük gözüyle en değersiz bir eseri o nev'in mühim, kıymetli bir mahsûlü gibi gösteren tenkidlere sık-sık rastlamaktayız. Bir eserin yalnız yanlışlarını içine alan profesörlük tezi hazırlayanların, veyâ hazırlatanların bulunması, ilmî tenkidde düne göre daha geriye gittiğimizi açıkça gösteren ve hayretle karşılanacak acı bir gerçektir.

İlim hayâtının gelişmesi için eserlerin tanıtılıp kıymetlendirildiği tenkidli bibliyografyaların çok mühim yararları vardır. Dış memleketlerde çıkan ilmî mecmuaların ba'zan yarından çoğunun tenkidli bibliyografyalara, kitap tanıtmalarına ayrılmış olduğu görülür. Londra Üniversitesi'nce üç ayda-bir neşredilen *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*'deki böyle bibliyografyalarla, o sâhadaki neşriyyâtın hemen-hemen hepsinden haberli olmak mümkündür. Bizde, Fuad Köprülü'nün Müdürlüğü'nde, ilk sayısı 1925'de yayımlanan *Türkiyât Mecmuası*'nın sonunda da, **Kitâbiyât Tenkidleri** adlı, derginin epeyi sayfasında yer alan bibliyografyalar vardır; aynı mecmuanın sonraki sayıların da ise böyle incelemeler ya hiç yok, veyâ pek azdır. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi'nce **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**'nin 1982'de neşredilen 1'inci sayısında, oldukça mühim epeyi inceleme bulunmakla berâber, bir tek bibliyografya'nın bulunmayışı gerçekten üzücüdür. Günümüzdeki ilim dergilerinden **Türk Tarih Kurumu**'nca yayımlanan **Belleten** ile, İstanbul Üniversitesi Edebiyât Fakültesi'nce neşredilen **Tarih Dergisi**'nde, ayrıca **Tarih Enstitüsü Dergisi**'nde gerek tenkidli, gerek kitap tanıtma maksadıyla yazılan bibliyografyaların bulunduğu görülür; fakat bunlar, Avrupa üniversiteleri ve ilim müesseselerince çıkarılan mecmualardaki bu nevi'de yazılara göre çok az yer almaktadır.

İlmî dergilerden ba'zılarında ise, tenkidli bibliyografyalar bir yana, bir eserin neşrini haber verme maksadıyla yazılan kitap tanıtımlarının bile teknik husûsiyetleri, nasıl yazılacağı hakkında bilgiden yoksun olduğunu, tanıtılacak eser adının makâle başlığı olarak kullanıldığını da hayret ve üzüntüyle görmüş bulunmaktayız.

İlim hayâtının canlanıp gelişmesinde çok mühim yol gösterici te'siri olan ilmî tenkid sâhasında, acâbâ, neden bu kadar yoksunuz; neden ilerileyemiyoruz? Saygı değer okuyanlarımız, bunun sebeplerini kolayca bulabilecekleri için, bu husûsta daha fazla fikir yürütmemeği, susmağı tercih ediyoruz.

11. AŞIK LİSÂNİ'NİN YEMEN DESTANI

Destanlarımız hakkında bir eser hazırlamakta olduğundan bahseden M. Sabrî Koz, Âşık Lisânî'nin otuzdokuz dörtlülüğü içine alan Yemen Destanı'nı neşretmiştir¹⁰. Müellifin verdiği bilgiye göre, bundan ilk def'a Cemâl Kaygılı, 1937'de yayımlanan İstanbul'da Semâ'î Kahveleri ve Meydân Şâirleri adlı eserinde bahsetmiş, ancak üç dörtlülüğüyle bir mısra'ını neşretmiş, tam metnini elde edememiştir. M. S. Koz, 40 x 13 cm büyüklüğünde bir gazete sayfasına basılan litografya tab'ını bulmuş, bu taş basmasının Seyfeddin Özege tarafından, Bağış Kitapları Ek Katalogu'yle ilgili bir notunda kaydedildiğini belirtmiştir¹¹.

M. S. Koz'un ba'zı kaynaklardan, destanın metninden

10 Türk Folklor Araştırmaları, nu. 303, Ekim, 1974, s. 2722-26.

11 M. S. Koz bu münâsebetle, «... benim burada yayımladığım destandan, ozan adı, dörtlük sayısı ve tarih vererek söz ettiğini bu notları karıştırırken gördüm. Sanırım bu notunu kataloguna da alacaktır» diyor (Not—4); «Destan, 40 x 13 santimetre boyutlu gazete kâğıdına taşbaskısı ile basılmıştır» denilmektedir (Not—6). S. Koz'un bu incelemesinin yayımlanmasından sonra, Seyfeddin Özege'nin Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katalogu'nda Yemen Destanı maddesine yer verilmiştir: Âşık Lisânî, İstanbul, 1290 (1873), 1. s. Levha hâlinde Taş, 40 x 25; 38,5 x 20 kaydı vardır. S. Koz'un, makalesinin 6'ncı notunda verdiği bilgi ile, S. Özege'nin bu kaydını (İst., 1979, Forma — 130, s. 2044, nu. 22941) karşılaştırması faydalı olacaktır.

faydalanarak, konusunu teşkil eden Yemen savaşı, vak'a kahramanı Hekim Pol, destanın söyleyeni Lisânî ve zamânı hakkında bilgi vermeğe çalıştığı görülmektedir; metnin neşrinde ba'zı lugat ve ta'birlerin ma'nâsı, okunamayan kelimeler, v.b. gerekli şeyler dip-notlarla, Sözlük'te belirtilmiştir. Bu yüzden, emek verimi olan bu inceleme üzerinde ba'zı yanlış ve eksikler bakımından durmağı faydalı bulduk.

Müellifin, Âsaf Tanrıku'tun 1965'de basılan **Yemen Notları** adlı eserinden naklettiği bilgiye göre İhtiyât Fırkası'nın Konfide (Kunfude) 'ye varması «1286 senesi Kânûn-ı evvel'i gâyesinden i'tibâren, 1289 senesi Nisan'ı gâyesine değin 28 ay» sürmüştür; bu arada gidip-gelenlerin sayısı ise 2.200'ü aşmıştır. Bu Mâlî tarihlerin Milâdî karşılığını araştırınca, 1871 Ocak'ı ile, 1873 Mayıs'ı ortalarına rastladığı anlaşılır. S. Koz, destanın son dörtlüğünün ilk mısra'ındaki 1290 tarihine dayanarak, Lisânî tarafından 1874'de söylenildiğini yazmış ise de, az önce kaydettiğimiz tarihlerden 1290'ın Mâlî değil Hicrî olduğu, karşılığının 1873 olduğu anlaşılır¹².

S. Koz, **Yemen Destanı'nı** söyleyenin kimliği hakkında iki kaynaktan faydalanmıştır: Osman Cemal Kaygılı'nın **İstanbul'da Semâ'i Kahveleri ve Meydân Şâirleri** adlı eserindeki bilginin birkismini şübheyle karşılamakta, sağlam bulmamaktadır: «Kaygılı, **Destan**'ın ozanı olarak, **Destan**'ı kendisine yazdıran Ahmed Reis'ten naklen, Konik Mustafa (Çavuş) adında birini göstermektedir. Oysa **Destan**'ın bende bulunan eksiksiz ve orijinal metninin son dörtlüğünün son dizesinden bu **Destan**'ın Lisânî mahlaslı bir Âşık tarafından söylendiği anlaşılıyor» denilmektedir (Not—5, 7). Lisânî mahlas olduğuna göre, Kaygılı'nın verdiği bilgi dolayısıyla ortaya çıkan mes'ele, şâirin asıl adının Konik Mustafa olup olmadığının, verilen bu ip-ucuna dayanılarak araştırılmasıdır. Faydalanılan öteki kaynak Muhtar Yahya Dağlı'nın 1943'de yayımlanan **Tokadlı Gedâyî** adlı eseridir; bundan naklen

12 Not — 9, 11. Adolf Grohmann'ın **The Encyclopaedia of Islâm**'daki **Yaman** maddesinde bu savaş hakkında verdiği bilgi de, 1874 değil, 1873 tarihinin doğru olduğunu gösterir (Vol., iv., Leyden — London, 1934, s. 1157 a).

Kumkapı, Yenikapı Samâ'i Kahveleri'ne dâir, Lisânî'yi de ilgilendiren şu bilgi verilmiştir:

«... Lisânî, Yeksânî, Mahcûbî, Hicâbî, Püryânî, Sâlikî, Derdli, Yesârî, Ceyhûnî, Çınârî ve diğer birçok sazşâirleri bu kahveye uğramış, sazıyla, sözüyle, sesiyle hünerini göstermiş, noksanını burada ikmâl etmiş ve sonra herbiri yeni Âşıklar ve şâirler yetiştirerek bu mesleki yaşatmağa çalışmışlardır»; «Şunu da ilâve edeyim ki bu iki semtin kahvelerinde şiir söyleyen ve saz çalan şâirlerin çoğu Ermeni'dir; fakat bunların herbiri ya doğrudan doğruya, Bektaşîlik'e intisâb sûretiyle Müslümanlık'ı kabûl etmişler ve yâhûd Müslümanlar'a benzemek üzere şiirlerinde birer Müslüman mahlası almışlardır. Nitekim yukarıda ismi geçen Püryânî, Lisânî, Yeksânî ve daha birçok şâirler buna birer misâldir» (Not—7) .

S. Koz, faydalandığı bu kaynaklara dayanarak Lisânî'nin Ermeni olup-olmadığı hakkında bir hükme varmış bulunmamaktadır. İlmî araştırmalarda, gözönünde tutulması gerekli şeylerden biri de o mes'eyle ilgili ilk kaynaklara inektir. Halk edebiyâtı üzerinde küçümsenmeyecek incelemeleri bulunan Ahmed Râsim İstanbul Samâ'i Kahveleri'ni de dolaşarak epeyi zengin malzeme, bu arada şahsen tanıdığı, adını başkalarından öğrendiği halk şâirlerine dâir bilgi ve metinler elde etmiştir. 1922'de neşrettiği *Hudây-ı nabit Şâirler* adlı makâle dizisinde Semâ'i Kahvehâneleri'nde destanların hangi makâmlarda kimler tarafından okunduğunu, destan okumakla ün kazananları da dâhil epeyi Ermeni sazşâirinin adlarını tesbit ettiği görülür. Son yarım asırda, xix. asrın sonları ile xx. asrın başlarında yaşayan Ermeni sazşâirleri arasında Lisânî de bulunmaktadır¹³.

Yine 1922'de, Fuad Köprülü'nün *Türk Edebiyatı'nın Ermeni Edebiyatı Üzerindeki Te'sirleri* adlı mühim, küçük bir kitap meydana getirecek ölçüde etraflı bir makâlesi vardır. Ermeni sazşâiri Lisânî'nin *Yemen Destanı'nın*, Türk

13 *Vakit* gzt., 19 Mart, 1922. Bu makale, daha sonra *Milli Mecmua*'da *Destanlar* adıyla (Nu. 52, 1 Ocak, 1925, s. 838-40), *Muharrir Bu ya* adlı eserinde de aynı başlıkla yayımlanmıştır (İst., 1926, Hamid Matbaası, s. 247 v.d.). Makalenin *Vakit* neşrinde adı geçen Ermeni Lisânî'den, bu eserde bahsedilmiş değildir.

sazşâirlerinin böyle destanlarından farksızlığını anlatacağı için bu makâlenin yalnız Netice'sinin dört maddesiyle son cümlesini veriyoruz:

Yukarıdanberi tarihî ve edebî birtakım vesikalara dayanarak tamâmıyle tarafsız bir sûrette ileri sürülen düşünce ve görüşleri aşağıda görüldüğü üzere hulâsa edebiliriz:

1. Türkler'in doğrudan doğruya kendi eserleri olup, başlangıcı tâ İslâm'dan önceki devirlere kadar çıkan ve tekâmül tarihinin bütün safhaları tarafımızdan gayet vâzih bir sûrette meydâna çıkarılan **Âşık edebiyâtı**'nda, hiçbir Ermeni veyâ Hıristiyan te'siri olmayıp, Türkçe yazan **Ermeni Âşıkları**'nın eserleri de tamâmıyle Türk zevk ve ilhâmı ile yazılmıştır.

2. **Ermeni Aşugları**'nın isimleri ve kullandıkları mûsıkî âleti bile, aynen Türkler'den alınmıştır.

3. Türkler sayıca çok ve siyâsetce hâkim buldukları gibi, medeniyetce de Ermeniler'den yüksek olduklarından, Ermeniler, Türk harsını benimsemek mecbûriyetinde kalmışlardır. Bunun en büyük delillerinden biri de, Ermeniler'den birçok Türk Âşıkları yetişmesi ve bunların sâir Türk Âşıkları gibi ekseriyetle Bektaşî ve Alevî olmalarıdır. Esâsen Bektaşîlik, tam bir Türk tarikatıdır.

4. Son zamânlara âid **Ermeni Aşugları**'nın, **Türk Âşıkları**'ndan şekil ve edâca birçok iktibâslarda bulduklarını, Çobanyan bile inkâr edemiyor:

“Bu manzûme, **Türk Âşıkları**'nın bu tarzda yazdıkları tarihî destanlardan tamâmıyle farksızdır. Bu cins Türk destanlarının elimizdeki eski örnekleri x.-xı. asırlara âid bulunuyor. Ermeniler arasında Türkçe'nin yayılması, halk lisânında Türkçe'nin te'sirleri, Ermeni harfleri ile Türkçe birtakım kitaplar basılmış olması gibi birçok hâdiseler de, Türk harsının Ermeni milleti üzerindeki temsil edici kuvvetini pek açık olarak gösterebiliyor. Bu Ermeni-Türk şâirlerinin, Hazret-i Peygamber ve Çehâr-yâr hakkında na'tları da vardır.”

... Ermeni Aşuğları'nın başlangıcı ve Ermeniler'den yetişen Türk Âşıkları'nın eserleri hakkında bundan böyle yapılacak ilmî tedkiklerin, bu husûstaki görüşlerimizi bir kat daha te'yîd ve tevsik edeceğini —kaydettiğimiz delillere dayanarak— kuvvetli sûrette ummaktayız¹⁴.

Yemen Destanı'nın metninden, Pol adındaki doktorun orada ölümü üzerine Lisânî tarafından söylenildiği anlaşılır. Destan, Hekim Pol tarafından söylenilmiş gibi tertib edilmiştir. Baştan ilk dörtlüklerde kader'den, herkesin alın yazısının başka-başka olduğundan, dünyâya gelmekteki maksadın ancak **Hakikat yolu'na** yönelmekle anlaşılacağından, bir Mürşid'in yol göstericiliğiyle neyin iyi, neyin fenâ olduğunun aydınlanacağından, kısaca tasavvufî fikirlerden bahsedilmiştir. Kendisinin İstanbul'da doğduğu, evinin Beyoğlu'nda olduğu, Mekteb-i Tıbbî'de öğrenimini tamamladığı, Hekim Pol diye ün kazandığı, Rütbe-i Sâniye (Askerî Kaymakamlık), daha sonra Binbaşılık (Rütbe-i Sâlise) derecelerine yükseldiği, Meclis-i Etıbbâ'nın tertibi ve Dâr-ı Şurâ'nın uygun bulmasıyla Yemen'e gönderildiği anlatılmıştır. Yirmisekiz yaşındadır; Devlet'in ni'meti helâl olsun diye, üç yıl hastaları tedâvi için çölden çöle koşmuştur. Günün birinde bir Arnavud Yüzbaşı muâyene edilip çürük-çıkarılmasını, her ne isterse vereceğini, asker-ocağından kurtarılmasını teklif edince, Dr. Pol, bu sağlam kimseye rapor vermemiştir. Ona, böyle konuşmanın yersizliğini, epeyi sert olarak söyleyip, onu başından savmış ise de, din gayretinden de yoksun bu adam, üç gün sonra çadırına tekrar gelmiş, Dr. Pol'ü kurşun yağmuruna tutup öldürmüştür. Geri kalan kısmında yine Dr. Pol tarafından söylenilmiş gibi, ölürlen duyduğu ıztırâb, kardeşlerine, dostlarına çektiği hasret, kaderinin böyle olduğu, artık selâmete kavuştuğu anlatılan destan,

İfâde eyledim dosta kederim

Halka vafseyledi Âşık Lisânî

mısrâlarıyla sona ermiştir.

14 Edebiyat Fakültesi Mecmuası'nda neşredilen bu makale (C. II., nu. 1., İst., 1338/1922, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, s. 1-30), müellifimizin Edebiyat Araştırmaları adlı eserinde de yayımlanmıştır (Ankara, 1966, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 239-69).

S. Koz, **Yemen Destanı**'nı ma'nâca açıklığa kavuşturmak için lugat ve ta'birlerden ba'zılarının anlamını, okunamayan kelimeleri, vezin bakımından hatalı mısraları dip-notlar aracılığıyla kaydetmiştir. **Destan**'ın ehemmiyeti dolayısıyla, bu hususlardaki yanlış bilgi ve hükümlerden, eksiklerden mühim gördüklerimiz üzerinde durmağı faydalı buluyoruz:

1. Yalnız onaltı dörtlüğünün fotokopisi de neşredilen destanın ilk mısra'ındaki **Nahnu Kasemnâ'nın Zuhurf Sûresi**'nin 32'nci Âyet'inde yer aldığı, ma'nâsı kaydedilmiş (Not—12), fakat aynı dörtlükteki **Kirâmen kâtibîn'in İnfî-târ Sûresi**'nin 11'inci Âyet'i olduğu belirtilmemiştir.

2. Üçüncü dörtlüğün, **Sana ayân eden yahşi yaman** mısra'ındaki ayân ('ıyan) kelimesinin yerine, metnin fotokopisinde **yaman** kelimesi vardır; mısra'ın **Sana yaman eden yahşi Yemânî** şeklinde okunması doğru olacağı, Yemen'e âit ve mensûb güzel şeyleri sana yaman eden ma'nâsına geldiği düşüncesindeyiz.

3. Beşinci dörtlüğün ilk mısra'ları,

**Mevlûdum İstanbul'a dil herî
Afânî hânemdir Beyoğlu şehri**

şeklinde okunmuş, **herî** kelimesinin ma'nâsı bulunamadığı, ikinci mısra'ın ma'nâsı anlaşılacağı dip-notta belirtilmiştir (Not—15, 16). İlk mısra vezin bakımından bir hece eksiktir. Arabca'daki **herr** kelimesi, birşeyden hoşlanmayıp ik-râh etmek anlamındadır. Afânî şeklinde okunan kelimenin ise, metnin fotokopisinde 'Afâ' şeklinde olduğu görülür; 'afâ', 'asâ' vezninde, bir kimsenin temellük cihetiyle eser ve medhali olmayan yer demektir¹⁵. Bu mısra'lar,

**Mevlûdum İstanbul'a dil-i herri
'Afâ-i hânemdir Beyoğlu şehri**

şeklinde okunulursa, doğduğum yer olan İstanbul'a (onun güzelliklerine karşı) hoşlanmayan, zevk duyamayan gönül; Beyoğlu, mâlik olduğum evden (artık) eser kalmayan yer ma'nâsı verilebilir.

¹⁵ Asım.Firûz Âbâdî'nin ünlü eserinden dilimize çevirdiği **Kamûs**, c. II., İst., 1231, s. 151 ; c. III., İst., 1233, s. 878.

4. Sekizinci dörtlüğün üçüncü mısra'ı, **Kadr-i vâlâ ehl-i kemal içinde** şeklinde okunmuştur; fotokopi epeyi silik olmakla beraber, **Kadr-i vâlâhıkla kemâl içinde** yazılmış bulunduğu fark edilir. Aynı dörtlüğün son mısra'ındaki **Rütbe-i Sâni** tamlamasına verilen ma'nâ mübhem, aynı zamânda yanlıştır¹⁶: «Osmanlılar'da devlet me'murlarıyla halktan kimselere verilen paye ve ünvanlardan ikinci derecede olan.» (Bk., not—17) .

5. **Hal(i)fe** geri dönmez **emr-i şahane** şeklinde kaydedilen mısra dolayısıyla verilen 18'inci notta, «**Hal(i)fe** sözcüğü, geri, arka anlamlarına gelen **Halfa** sözcüğünün yazımı ile yazılmıştır» denilmiştir. **Half** kelimesinin arka, geri ma'nâlarını ifade ettiği doğrudur; ancak, bu kelime birinin maiyyetinde bulunan kimse ma'nâsına da gelir¹⁷; **Halife** kelimesinin kısaltılmış şekli değildir. Bu mısra'da, **half'a** (maiyyetinde bulunan kimseye) pâdişâh'ın emri geri dönmez (değiştirilemez) denilmek istenilmiştir.

6. **Ecel müsemma kaza bahâne** mısra'ı dolayısıyla verilen 27'nci dip-notta, bir hecenin eksik olduğu bildirilmiştir. Birçok lugatlerimizde, Şemseddin Sâmi'nin **Kâmûs-i Türki'**sinin de ecel maddesinde, Farsça ecel-i müsemmâ terkibine de yer verildiği görülür: **Ecel-i müsemmâ**, ecel-i mev'ûd, Allâh tarafından zamânı muayyen ve mukadder olan ölüm demektir. Bu iki kelime Farsça tamlama hâlinde okunması gerekli bulunduğu için, söz konusu mısra'da bir hece eksik değildir: Ecel-i müsemmâ, kazâ bahâne...

7. Metnin neşrinde uzatma işâretinin dâimâ değilse de sık-sık, ba'zan ma'nâ karışıklığına yol açacak ölçüde ihmâl edildiği, **kazâ** yerine **kaza**; **din ü devlet** yerine, **dinü devlet** yazılması gibi, her hâlde gözden kaçan imlâ yanlışları bulunduğu görülüyor. İncelemenin sonuna eklenen **Sözlük**'teki ba'zı lugatlerle karşılıkları birbirini tutmamaktadır: **Âb ü**

16 Rütbe-i Sâniye Sınıf-ı evvelî'nin içine aldığı rütbelerden biri de Askerî Kaymakamlığı'dır; Binbaşılık ise, Rütbe-i Sâlise pâyelerindedir (**Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye**, İst., 1320, Alem Matbaası — Ahmed İhsân ve Şürekâsı, s. 36) .

17 Mütercim Âsım, a.e., c. II., s. 753. — James W. Redhouse, **A Turkish and English Lexicon** (Türkçe'den İngilizce'ye **Lugat Kitabı**), İst., 1921. s. 860.

dâne: Yiyecek, içecek; Hûn-ı giryân: Kanlı gözyaşı... Misâl-i Nemrûd ve Râh-ı hakikat karşılığı olarak Nemrûd gibi ve gerçeğin yolu denilmiş, dolayısıyla bu şahıs adı ve tasavvuf ta'biri ma'nâlandırılmamıştır.

M.S. Koz'un, Âşık Lisânî ve Yemen Destanı üzerinde epeyi çalıştığı görülmektedir. Âşık Lisânî ve destan'ın esâs vak'asını teşkil eden Yemen Savaşı hakkında bilgi vermeği ihmâl etmemiş, otuzdokuz dördlüğü içine alan bu destanın birçok mısralarını doğru olarak okuyabilmıştır. Hiç okuyamadıkları ile doğru okuyabildiğinden şübhelendiklerini; metnin ma'nâca kavranılmasını sağlamak için ba'zı ta'birlerin anlamını dip-notlar aracılığıyla bildirmesi, günümüzde pek kullanılmayan yabancı kelimeler dolayısıyla bir lugatçe'ye yer vermiş bulunması da bu incelemeyi kıymetlendirmektedir.

Günümüzde, hemen-hemen her ilim dalındaki incelemelerde, esâs kaynaklara çoğu inilmediği, ikinci, üçüncü elden, aktarma bilgileri içine alan kaynaklardan faydalandığı görülür. S. Koz'un incelemesinin zayıf taraflarından biri, ba'zı mes'elelerin çözümünde, aydınlanmasında esâs kaynaklara baş-vurmamış bulunmasıdır. Metnin doğru okunabilmesi, kelimelerin, ta'birlerin ma'nâlandırılabilmesi için, aslındaki imlâ şeklini dikkatle gözönünde bulundurmak, yalnız okunamayanların, doğru okuyup-okumadığımızdan şüphe ettiklerimizin değil, bildiğimizi sandıklarımızın bile esâsli lugatlerden faydalanarak imlâca, ma'nâca doğru şeklinin tesbiti gereklidir.

S. Koz'un, Halk şâirlerimizin söyledikleri destanlar üzerinde, yıllar boyu sürecek çalışmaya muhtâç bir eser hazırlamakta olduğunu, kendi ifâdesinden öğrenmiş bulunuyoruz; daha önceleri yayımladığı ba'zı destanlar gibi, Yemen Destanı da, bu eserinde yer alacak malzemelerden birini teşkil etmektedir. Yemen Destanı'nın neşri dolayısıyla, bu yoldaki çalışmalarda verilecek bilgi, metinlerin okunması ve imlâca doğru yazılması bakımından dikkati çekmeği faydalı bulduğumuz husûsları, genç meslekdaşımın gözönüne alacağını umuyor, hazırlamakta olduğu eserinin tamamlanıp yayımlanmasını sabırsızlıkla bekliyoruz.

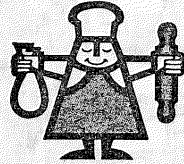

her şeyi ile özel

kalitesi, ambalajı,
mutfağınızdaki yeri ile...

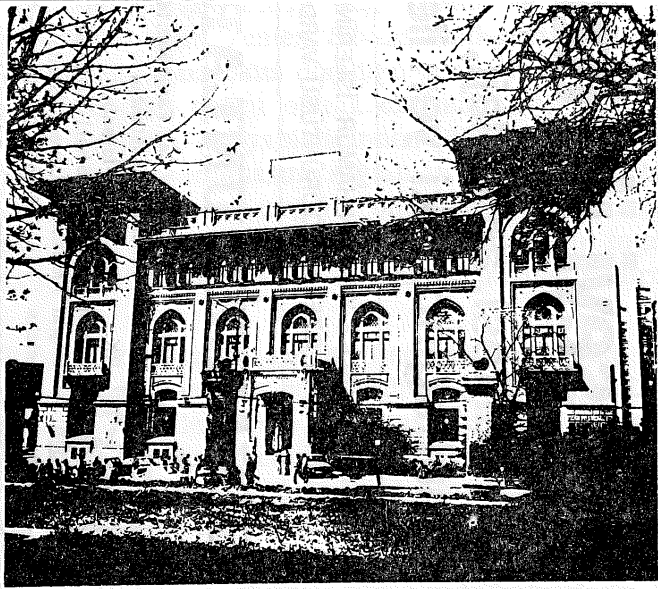
SINANGİL UNLARI İLE YAPILAN HAMUR İŞLERİNİN DE
ÖZEL BİR TADI, ÖZEL BİR GÖRÜNTÜSÜ VARDIR.

SINANGİL UNLARI

Adres : Büyükdere Cad. Fargo Han 147/3
Zincirlikuyu - İstanbul
P.K. : 56 Levent - İstanbul
telefon : 66 84 50 (5 hat) - 66 3352
telgraf : Muzafsın - Levent / İstanbul
teleks : 23652 Siho Tr - 23617 Trsm Tr.

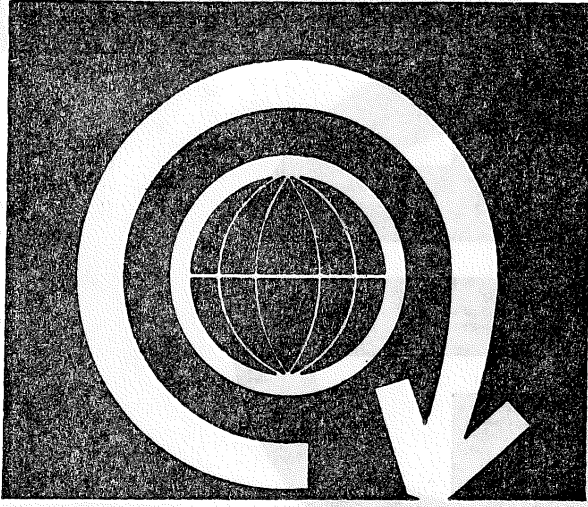
MUZAFSIN
UNLARI

ASIRLIK HİZMETİN SEMBOLÜ

T.C. ZİRAAT BANKASI

Türkiyede ve bütün dünyada

İhracat ve ithalât işlemleriniz,
döviz, mevduat ve kredi hesaplarınız
ve diğer bütün bankacılık işleriniz için
Akbank'ı tercih ediniz.

Akbank, bütün dünyadaki birinci sınıf muhabirleri
ile işbirliği yapmak suretiyle emrinizdedir.

AKBANK

mezunlara
yeni
yaşamlarında
başarılar
dileriz.

Sekerbank